

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم بہ خانوارہ های

معظم شہدای مظلوم

محیط زیت و منابع طبیعی

بررسی حقوقی آلودگی زیست محیطی

نگارنده

محسن رایجی

سرشناسه	: رایجی، محسن، ۱۳۶۸، پدیدآور
عنوان قراردادی	: ایران. قوانین و احکام
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی حقوقی آلودگی زیست محیطی / نگارنده محسن رایجی.
مشخصات نشر	: گرگان: انتشارات نوروزی، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۸۸ ص.
شابک	: 978-600-364-964-4
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: حقوق بین الملل محیط زیست
موضوع	: law, International Environmental
موضوع	: آلودگی -- جنبه های زیست محیطی
موضوع	: Pollution -- Environmental aspects
موضوع	: جرایم زیست محیطی
موضوع	: Offenses against the environment
موضوع	: آلودگی -- ایران -- جنبه های زیست محیطی
موضوع	: Pollution -- Environmental aspects -- Iran
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ب۲/۴ ۳۱۷/۴ KMH
رده بندی دیویی	: ۵۵۰۴۶/۳۴۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۳۴۶۶۲۰

بررسی حقوقی آلودگی زیست محیطی

تالیف: محسن رایجی

نوبت چاپ: اول-۱۳۹۵

مشخصات ظاهری: ۸۸ ص

قطع: وزیری

شمارگان: ۱۰۰

شماره شابک: ۴-۹۶۴-۳۶۴-۶۰۰-۹۷۸

چاپ و نشر: نوروزی-۱۷۳۲۲۴۲۲۵۸

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

نشانی: گلستان، گرگان، خیابان شهید بهشتی، بازار رضا(ع). ۰۱۷-۳۲۲۴۲۲۵۸
دورنگار: ۰۱۷-۳۲۲۲۰۰۴۷ آدرس الکترونیکی: Entesharate.noruzi@gmail.com
سایت انتشارات: www.Entesharate-noruzi.com

چکیده

با وجود اینکه اصل جبران خسارت در حقوق بین‌الملل دارای سابقه طولانی است اما پذیرش این اصل در زمینه زیست محیطی تنها در چند دهه اخیر مورد توجه جامعه جهانی و به تبع آن حقوق بین‌الملل بوده است. چرا که بدون هیچ تردیدی مسئله آلودگی محیط زیست یکی از مهمترین معضلاتی است که انسان معاصر را با چالشهای جدی و فراوانی روبه‌رو کرده است. اهمیت این مسأله زمانی آشکار شد که علائم تهدید کننده حیات به دلیل آلودگیهای گسترده زیست محیطی، نسل حاضر و آینده را با تهدیدات جدی مواجه ساخته است. از سویی، انسان بدون داشتن محیط زیستی امن و سالم، نمی‌تواند به زندگی طبیعی خود ادامه دهد. بنابراین، حفظ و حمایت از محیط زیست و سالم نگه داشتن آن، یکی از مهمترین نیازهای اساسی برای ادامه حیات، مورد توجه و عنایت همگان قرار گرفته است. در این کتاب، بررسی حقوقی مسئولیت بر آلودگی های زیست محیطی و خسارات ناشی از آن مورد بحث و بررسی قرار گرفت که با مطالعه علل وقوع جرایم زیست محیطی مشاهده می‌شود علل مختلفی در وقوع آن موثر می‌باشد که یکی از این علل خود سازمان ملی می‌باشد. نتایج این تحقیق بیانگر این بود که، اصولاً اقسام و انواع گوناگون آلودگی ها نظیر آب و هوا مربوط به بخش اجزای غیرجاندار اکوسیستم و تخریب و انهدام مربوط به اجزای جاندار آن نظیر گیاهان و حیوانات می‌باشد. البته انسان و محیط زیست او از هر دو بُعد متأثر است. همچنین جرایم زیست محیطی اصولاً ناشی از فعل و رفتار مثبت مجرمانه هستند و تنها در موارد اندکی ناشی از ترک فعل می‌باشند. جرایم زیست محیطی در اغلب موارد، عمدی مطلق و در موارد اندکی عمدی مقید هستند. در این راستا پیشنهاد می‌گردد که مدیریت جامع و یکپارچه محیط زیست از طریق اصلاح قوانین زیست محیطی صورت پذیرد و نهادهای موازی محیط زیست در زیر مجموعه یک وزارت خانه قوی و کارآمد ادغام گردند همچنین پیشنهاد می‌گردد، تخصیص بودجه لازم به سازمان حفظ محیط زیست در جهت حفظ و نگهداری محیط زیست کشور در برنامه ی دولت قرار گیرد.

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
فصل اول : مقدمات	۱
مقدمه	۲
تغییر و تحولات حقوقی بین الملل در زمینه محیط زیست	۳
تعاریف حقوق بشر	۳
تفکیک ناپذیری حقوق بشر	۴
حقوق همبستگی	۵
مبانی نظری پیوند حقوق بشر و محیط زیست	۶
شناسایی حق بشر بر محیط زیست در سطح بین المللی	۸
حقوق بر محیط زیست سالم در پرتو حقوق همبستگی	۱۳
فصل دوم: مبانی نظری و مروری بر کارهای گذشته	۱۵
مقدمه	۱۶
گفتار اول: ماهیت حقوقی مسئولیت های ناشی از خسارات زیست محیطی	۱۸
گفتار دوم: مبنا و اساس مسئولیت های ناشی از خسارات زیست محیطی	۲۵
بخش سوم: توجیه محض بودن مسئولیت ها بوسیله کمیسیون های اروپایی	۲۶
گفتار اول: توجیهات حقوقی	۲۶
گفتار دوم: توجیهات اقتصادی	۲۸
فصل سوم: خسارات زیست محیطی و مفهوم آن	۲۹
تعریف محیط زیست	۳۰
تعریف لغوی محیط زیست	۳۰
تعریف اصطلاحی محیط زیست	۳۱
تعریف جرم زیست محیطی	۳۲
تعریف جرم تخریب محیط زیست	۳۶
مبانی و انواع تخریب	۳۶

۳۶ مبانی تخریب محیط زیست
۳۷ انواع تخریب محیط زیست
۳۸ تخریب محدود و جزئی
۳۸ -تخریب گسترده و فراگیر
۳۸ تخریب جبران پذیر و تجدید شونده
۳۸ تخریب جبران ناپذیر و غیرقابل تجدید
۳۸ تخریب اجزای جاندار محیط زیست
۳۸ تخریب اجزای غیرجاندار محیط زیست
۳۹ خسارات زیست محیطی:
۳۹ خسارت به گونه‌ها و زیست گاههای طبیعی
۳۹ آلودگی زمین
۴۰ آلودگی دریاها
۴۳ فصل چهارم: انواع آلودگیهای زیست محیطی
۴۴ جرایم آلاینده‌گی های زیست محیطی
۴۶ جرم آلودگی آب
۴۸ جرم آلودگی خاک
۴۹ جرم آلودگی ناشی از زباله، نخاله و پسماندها
۵۱ دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید
۵۱ انباشتن زباله در خیابان ها و کشتار غیر مجاز دام
۵۲ استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی
۵۲ جرم آلودگی شیمیایی و هسته ای
۵۶ عناصر متشکله بزه های تخریب محیط زیست
۵۶ عناصر قانونی بزه های تخریب محیط زیست
۵۹ عناصر قانونی جرایم علیه حیوانات
۶۴ عناصر قانونی جرایم علیه گیاهان
۶۴ عناصر قانونی جرایم آلودگی آب

عناصر قانونی جرایم آلودگی خاک.....	۶۶
عناصر قانونی جرایم آلودگی ناشی از زباله، نخاله، پسماندها.....	۶۷
عناصر قانونی جرایم آلودگی شیمیایی و هسته ای.....	۷۰
عناصر مادی و معنوی بزه های تخریب محیط زیست.....	۷۳
عنصر مادی و معنوی جرایم علیه حیوانات.....	۷۳
عنصر مادی.....	۷۳
عنصر معنوی.....	۷۴
طبقه بندی بزه تخریب محیط زیست.....	۷۵
عمدی یا غیر عمدی.....	۷۵
آنی یا مستمر.....	۷۶
مرکب یا ساده.....	۷۶
ساده یا اعتیادی.....	۷۷
عمومی یا خصوصی.....	۷۷
مباحث تکمیلی جرم تخریب محیط زیست.....	۷۸
شروع به جرم تخریب محیط زیست.....	۷۹
مباشرت در جرم تخریب محیط زیست.....	۷۹
معاونت در جرم تخریب محیط زیست.....	۷۹
تعدد جرم تخریب محیط زیست.....	۸۰
تعدد مادی.....	۸۰
تعدد معنوی.....	۸۰
تکرار جرم تخریب محیط زیست.....	۸۰
مسئولیت در جرم تخریب.....	۸۲
راهکارهای جلوگیری از تهدیدات زیست محیطی.....	۸۳
عامل حقوقی.....	۸۳
عامل اقتصادی.....	۸۴
فهرست منابع.....	۸۶

الف) كتب ٨٦

ب) مقالات ٨٦

فصل اول : مقدمات

مقدمه

در سالهای اخیر، ادعاهای زیادی در زمینه حقوق بشر و محیط زیست در جهان مطرح شده است. زیادی این ادعاها بیشتر به این خاطر است که تخریب منابع طبیعی، آلودگی‌های زیست محیطی و همچنین فشار بی‌سابقه در بهره برداری از منابع طبیعی، که این به نوبه خود باعث سلب آسایش گروه‌های آسیب‌پذیر شده و حیات آنها را در معرض خطر قرار داده، می‌باشد. بسیاری از سیاست‌گزاران، تصمیم‌گیران و دانشگاهیان به تجزیه و تحلیل ماهیت چندبعدی این اختلافات پرداخته‌اند. آنها اهداف حقوق بشری را مکمل هدف‌های حفاظت محیط زیست می‌دانند و نگرش عدم وجود رابطه بین این دو را از نوع تفکر سنتی دانسته و آن را کنار می‌گذارند. علی‌رغم وجود چنین نگرشی، تئوری‌های توسعه، نگرانی‌هایی در باب هر دو مقوله فوق به همراه داشته است و بیشتر از طریق توجیه مالی نگرش توسعه را ارزیابی می‌کنند. به عنوان مثال ابتکارات مربوط به بهبود و حفاظت محیط زیست مانند حفاظت از جنگل و انواع گونه‌های زیستی، مخالف با توسعه اقتصادی به شیوه سنتی آن بوده و گاهی هم، ملاحظات حقوق بشری مربوط به منافع جوامع محلی مستقر در حوزه منابع طبیعی را مورد بی‌مهری قرار می‌دهند (حبیبی، ۱۳۸۲).^۱ در حال حاضر، هیچ معاهده، بین‌المللی حقوق بشری، حق و بر محیط زیست را به عنوان یک اصل مسلم نمی‌پذیرند، بنابراین اعلامیه‌های جهانی و دیگر اسناد حقوق بشری، حق برخورداری از بهداشت و شرایط مناسب زندگی را حمایت می‌کنند. از بین تمامی اسنادی که غیرالزام آورند، تعداد اندکی از آنها به حفظ محیط زیست یا حق به محیط زیست با کیفیت ویژه پرداخته‌اند. در سطح سازمان ملل متحد، کمیسیون فرعی منع تبعیض و حمایت از اقلیت‌ها یک گزارشگر ویژه در مورد حقوق بشر و محیط زیست تعیین کرده که گزارش نهایی آن که در سال ۱۹۹۴ ارائه شد و همچنین ضمیمه‌های آن در بردارنده اصول مربوط به حقوق بشر و محیط زیست است. در سطح منطقه‌ای و نظام حقوقی داخلی نیز وجود و اجرای این

^۱ - حبیبی، محمد حسن. (۱۳۸۲). «حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران). شماره ۶۰، ص ۱۳۱-۱۷۰.

حق با قوام بیشتری تضمین گردیده است که در سطح قوانین اساسی کشورها مطرح شده است.

تغییر و تحولات حقوقی بین الملل در زمینه محیط زیست

در کنفرانس ریو ۱۹۹۲، پیوستگی و تجزیه ناپذیری توسعه اقتصادی و همچنین محافظت از محیط زیست در چارچوب اصل توسعه پایدار و غیرقابل قبول بودن سیاست‌های ملی بر تفکیک این دو رسماً به رسمیت شناخته شد. در این کنفرانس تأکید زیادی بر اهمیت هر چه بیشتر حقوق بین الملل محیط زیست به عنوان راهکاری برای کمک به تدوین و ترویج و توسعه حقوق بین الملل توسعه پایدار و ارتقای حفاظت از محیط زیست در پرتو اصل توسعه پایدار شده است. بنابراین این نوع حقوق جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داد (حبیبی، ۱۳۸۲)^۲. برخی از اصول و قواعدی که باعث سوق جامعه بین المللی به سمت توسعه پایدار می‌شوند حقوق نرم یا انعطاف‌پذیر نامیده شده‌اند. هر چند که در پذیرش آنها به عنوان قواعد حقوق بین الملل اختلاف نظرهایی وجود دارد ولی در برنامه‌ریزی‌هایی که مربوط به حوزه توسعه و محیط زیست، اقتصاد و محیط زیست و تجارت و محیط زیست می‌باشند خطوط راهنمای این اصول عموماً مورد پذیرش قرار گرفته‌اند.^۳

تعاریف حقوق بشر

حقوق بشر در واقع همان امتیازات کلی است که هر فرد بر اساس طبع، ذات و شأن و مقام خود، هم به نفس انسان بودن (نگرش فردی و دورنی) و هم به لحاظ نقش کلی در جهان

^۲ - حبیبی، محمد حسن. (۱۳۸۲). «حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران). شماره ۶۰، ص ۱۳۱-۱۷۰.

^۳ - یکی از این تدابیر رای اجرای مؤثر حقوق محیط زیست، «حسابرسی gnittnuocA neerG است کهگاه از آن به ممیزی latnemnorivnE سبز» یاد می‌شود که اصولاً در دو هدف زیست محیطی کاربرد دارد. الف، سازوکاری در هدف کنترل قانونی رشد جمعیت و ارزیابی تأثیر این افزایش بر بخش‌های مختلف محیط زیست. ب، ابزاری مهم برای فعالیت‌های بازرگانی و انواع دادوستدهای کالاها و خدمات که در این رابطه، مسأله مسئولیت عدم پای بندی به تدابیر زیست محیطی می‌تواند به‌عنوان عملی حیاتی در مذاکرات مربوط به عقد قراردادهای بازرگانی تلقی شود.

هستی و در عرصه روابط جمعی و در درون سازمان اجتماعی از آن برخوردار است (فلسفی، ۱۳۷۴).^۴

هدف حقوق بشر در واقع ایجاد و ارتقای شرایطی از زندگی است که به انسان به عنوان اشرف مخلوقات جامعه بشری این امکان را می دهد تا بدون موانع بتواند قابلیت ها و استعداد های خود را شکوفا سازد، موانعی که بیشتر ساخته و پرداخته دست خود بشر بوده و برای افزایش دامنه اقتدار، بخشی از آنها به ضرر سایرین آشکار می گردد. به همین دلیل، حقوق بشر چه در سطح ملی و چه در سطح بین المللی خود، توجه زیادی به حمایت از فرد انسانی در مقابل رنج ها و مشقات ساخته دست انسان ها نموده است (آقایی، ۱۳۷۶).^۵

تفکیک ناپذیری حقوق بشر

منظور از حقوق بشر در واقع همان سه نسل حقوق بشری است که عبارتند از: حقوق بشر نسل اول که همان حقوق مدنی و سیاسی می باشد. حقوق بشر نسل دوم که همان حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می باشد. و حقوق بشر نسل سوم که همان حقوق همبستگی می باشد (فلسفی، ۱۳۷۴).^۶

حقوق نسل سوم که حقوق جمعی محسوب می شود، بر حقوق فردی و جمعی و در عین حال تکلیف افراد و کلیه تشکیل ها دلالت دارد، حقوقی که واجد اوصاف هر دو نسل اول و دوم حقوق بشر از حیث قابل اقامه بودن در برابر دولت و قابل مطالبه بودن از دولت می باشد. تفاوت اساسی که بین نسل های اول و دوم حقوق بشر با نسل سوم حقوق بشر وجود دارد در این است که محتوای نسل سوم هنوز به صورت اسناد حقوقی قراردادی در نیامده و تاکنون نتوانسته از اعتبار حقوقی الزام آور به نحوی مشابه با نسل های اول و دوم

^۴ - فلسفی، هدایت الله. (۱۳۷۴). «تدوین و اعتلای حقوق بشر در جامعه بین المللی»، مجله تحقیقاتی حقوقی، شماره ۱۷-۱۶، ص ۹۵.

^۵ - آقایی، بهمن. (۱۳۷۶). «فرهنگ حقوق بشر»، تهران، گنج دانش، سال، ص ۳.

^۶ - فلسفی، هدایت الله. (۱۳۷۴). «تدوین و اعتلای حقوق بشر در جامعه بین المللی»، مجله تحقیقاتی حقوقی، شماره ۱۷-۱۶، ص ۹۵.

استفاده کند. در واقع برخلاف میثاق‌های حقوق مدنی و سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که در سال ۱۹۶۶ توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسید و سپس به صورت معاهده‌ای بین‌المللی درآمد، نسل سوم حقوق بشر، اعلامیه‌ای است که در سال ۱۹۸۳ توسط مجمع عمومی به تصویب رسیده و به اعلامیه حقوق همبستگی معروف است.

مقصود حقوق بشر، ایجاد و ارتقای شرایطی از زندگی است که به انسان به عنوان اشرف مخلوقات جامعه بشری و جانشین حاکم مطلق و ازلی امکان دهد تا بدون موانع بتواند قابلیت‌ها و استعدادهای خود را متجلی سازد، موانعی که بیشتر ساخته و پرداخته دست خود بشر بوده و برای افزایش دامنه اقتدار، بخشی از آنها به ضرر سایرین پدیدار می‌گردد. به همین جهت، حقوق بشر در سطوح ملی و بین‌المللی، متوجه حمایت از فرد انسانی در مقابل رنج‌ها و مشقات ساختهدست انسان‌ها و موانع قابل اجتنابی است که از طریق اعمال محرومیت، بهره‌کشی، اختناق، آزار و اذیت و کیله اشکال سوء رفتاری توسط گروه‌های سازمان نیافته و قدرتمند از انسان‌ها به وجود آمده است (آقایی، ۱۳۷۶).

حقوق همبستگی

در جامعه جهانی مبتنی بر اصل همبستگی، دولت‌ها واضح و منابع اعضای حقوق بین‌المللی نیستند بلکه ضرورت زیست جمعی به این حقوق شکل و محتوای می‌بخشد که افراد و گروه‌های انسانی غیر از دولت‌ها به آن دلمشغولی دارند.

گرچه در دنیای معاصر از جامعه واحد جهانی صحبت می‌شود که هنوز جایگاه حقوقی خود را نیافته ولی در جامعه بین‌المللی سنتی، تحولات اساسی صورت گرفته و انسان در این جامعه جایگاه خاصی یافته است که ضرورت حمایت جهانی از این حقوق، ظهور شاخه‌ای تحت نام حقوق بین‌الملل بشر را باعث می‌شود، یعنی برخی از جلوه‌های همبستگی مذکور اساس جامعه جهانی است که در جهان فعلی پدیدار گشته و همین باعث شده که از حالت

^۷ - آقایی، بهمن. (۱۳۷۶). «فرهنگ حقوق بشر» تهران، گنج دانش، سال، ص ۳.

اولیه تحولیابد. یکی از مظاهر بارز حقوق همبستگی، مفهوم نسل سوم حقوق بشر که در کنار حقوق نسل اول (حقوق آزادی) و دوم (حقوق برابری) به حقوق همبستگی یا برادری موسوم است. پیوند همبستگی با فردی شدن حقوق بین الملل چنان به هم در آمیخته است که پس از شناسایی «میزان مشترک بشریت» در حوزه حقوق بین الملل، مجموعه‌ای به نام حقوق همبستگی در عرصه حقوق بین المللی بشر موجودیت می‌یابد (حبیبی، ۱۳۸۲).^۸

ویژگی برجسته حقوق همبستگی، افزایش تعدد تابعان و واضعان حقوق و تکالیف بشری و تعمیم «حق و تکلیف بین المللی» به اشخاصی غیر از دولت‌هاست. یعنی در این چارچوب، نه تنها کلیه دولت‌ها و سازمان‌ها و افراد انسانی ذینفع هستند بلکه همه آنها در معین حال مکلف به رعایت و تضمین اجرای حقوق مذکور می‌باشند. در میان مصادیق چهارگانه حقوق همبستگی، حق بر محیط زیست به دلایل مختلف به ویژه وفاق نسبی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه نسبت به ضرورت حفاظت از محیط زیست و همچنین به دلیل نگرانی مشترک بشریت از پیامدهای زیان‌ناز تخریب محیط زیست بر تمتع و استیفای حقوق شناخته شده و اساسی بشری، توانسته است بر مصادیق دیگر پیشی گیرد و روند ورود به اسناد بین المللی به ویژه در سطح منطقه‌ای حقوق بشری را سریع‌تر طی نماید.^۹

مبانی نظری پیوند حقوق بشر و محیط زیست

حقوق محیط زیست همانند حقوق بشر، ناظر بر عملکردها و اقدامات بشر بوده و کلیه اقدامات وی را تحت پوشش قرار می‌دهد. حق برخورداری از محیط زیستی سالم به عنوان یکی از نتایج مکمل انسان‌مداری در یک روند تحول بیست ساله، امروزه به عنوان یک حق مستقر و دارای وضعیت ثابت در حقوق بین المللی و همچنین در حقوق داخلی اغلب

^۸ - حبیبی، محمد حسن. (۱۳۸۲). «حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران). شماره ۶۰، ص ۱۳۱-۱۷۰.

^۹ - به رغم تدوین معاهده جهانی حقوق بشری متضمن حق بر محیط زیست، منشور آفریقایی حقوق بشر و اقوام (۱۹۸۱) و پروتکل سان سالوادور الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر مربوط به حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی (۱۹۹۹)، این حق متعلق به نسل سوم را در کنار حقوق نسل‌های اول و دوم قرار داده‌اند.

کشورها تلقی می‌گردد. از طرفی اندیشه جدید اعمال محدودیت‌های زیست‌بومی بر حقوق بشر، تا حدودی نیاز به تبیین دارد.

در اندیشه اخیر، حدود عملکرد آزاد فرد نه تنها از بعد اجتماعی حقوق بشر بلکه با گستره زیست‌بومی تحدید می‌شود. در اصول و قواعد حقوقی، انسان‌مداری با فهم زیست‌بومی به جای هم کاربرد دارند.

دیدگاه زیست‌مداری به محیط زیست به عنوان ارزشی ذاتی می‌نگرد که یک ارزش ابزاری نیست که پیرو انتفاع بشر از آن مورد ارزیابی قرار گیرد. با توجه به آثار دیررس پیوند حقوق بشر با اخلاقیات زیست محیطی جامعه پایدار، بحث درباره حقوق زیست‌بومی بشر جدید می‌نماید که در مقام مقایسه این دو سابقه تحولات حقوق بشر، و انتقاد بر محدودیت‌های انسان‌مدارانه در ارتباط با حقوق محیط زیست و نهایتاً دیدگاه جدید زیست‌مداری در اسناد بین‌المللی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

تعمیم «حق و تکلیف بین‌المللی» به اشخاصی غیر از دولت‌هاست. یعنی در این چارچوب، نه تنها کلیه دولت‌ها و سازمان‌ها و افراد انسانی ذینفع هستند بلکه همه آنها در معین حال مکلف به رعایت و تضمین اجرای حقوق مذکور می‌باشند.

در میان مصادیق چهارگانه حقوق همبستگی، حق بر محیط زیست به دلایل مختلف به ویژه وفاق نسبی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه نسبت به ضرورت حفاظت از محیط زیست و همچنین به دلیل نگرانی مشترک بشریت از پیامدهای زیان‌باز تخریب محیط زیست بر تمتع و استیفای حقوق شناخته شده و اساسی بشری، توانسته است بر مصادیق دیگر پیشی گیرد و روند ورود به اسناد بین‌المللی به ویژه در سطح منطقه‌ای حقوق بشری را سریع‌تر طینماید (همان)

شناسایی حق بشر بر محیط زیست در سطح بین المللی

پرفسور رنه کاسن، در سال ۱۹۷۴ چنین بیان می کند که: مفهوم کنونی حمایت از حقوق بشر باید به حق بر محیط زیست بهداشتی و پاک عاری از آلودگی مشابه حق بر آب و هوای پاک و سالم گسترش یابد (حبیبی، ۱۳۸۲).^{۱۰}

در همین زمان تدوین حقوق بشر جدید در سایه حمایت از افراد در برابر خطرات آلودگی، تأمین و عرضه مناسبی و کافی آب شیرین و تضمین هوای پاک و نهایتاً حیات پایدار بشر بر کره زمین مورد توجه گسترده قرار گرفت.

عوامل متعددی در اندیشه حمایت از انسان و حفظ محیط زیست وی، فعالیت‌های انسانی را در برمی گیرند که بیشتر این فعالیت‌ها در جهت حل مسائل زیست وی، فعالیت‌های انسانی را در برمی گیرند که بیشتر این فعالیت‌ها در جهت حل مسائل زیست محیطی است. سازمان‌های بین المللی ضرورتاً حل مشکلات منطقه‌ای و جهانی تلاش گسترده‌ای را آغاز کرده‌اند. در منطقه اروپا شورای اروپا مهم‌ترین سازمان منطقه‌ای است که در زمینه وضعیت حقوقی اشخاص و گروه‌های خصوصی در ارتباط با زیست‌بوم گام برداشت و به ایجاد تعهدات الزامی دست یازید و در مواردی مستقیماً توسط اشخاص، گروه‌های غیر دولتی اجراء آنها را تکلیف کرد.

در سطح جهانی هم پیشنهادهایی جهت شناسایی حق بر محیط زیست ارائه شد که مبنای آنها را باید، حق افراد بر محیط زیستی سالم و بهداشتی تضمین شده و در نظام حقوقی جامعه اروپا دانست و ضروری بود که در سطح «حقوق بین الملل» نیز رسمیت یابد.

اگرچه آگاهی از ضرورت حمایت از حق بشر به حیات آهنگ رشد فزاینده‌ای دارد، گرایش وسیع در عرصه بین المللی در جهت حل بحران انرژی و برنامه‌ریزی توسعه

^{۱۰} - حبیبی، محمد حسن. (۱۳۸۲). «حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران). شماره ۶۰، ص ۱۳۱-۱۷۰.

صنعتی، آهنگ توسعه اقتصادی ملی، اصل توسعه پایدار را وجه همت خویش قرار داده‌اند. لکن فشارهای اقتصادی عصر حاضر گویای این واقعیت است که ملاحظات زیست محیطی به ویژه در کشورهای در حال توسعه در اولویت پایین قرار دارند. حتی در کشورهای توسعه یافته نیز این دسته‌بندی طولی محیط زیست را در اولویت بعدی قرار می‌دهد.

همین وضع در خصوص حق جدید بشری بر محیط زیستی بهداشتی و سالم در نظام بین المللی جدید حقوق بشر وجود دارد. در واقع دولت‌ها از اینکه خود را در برابر محاکم بین المللی، خوانده و متشاکی ببینند، چندان راضی نیستند. در نتیجه دولت‌ها بسیار نگرانند که حق بر محیط زیست بتواند همانند حقوق دیگر بشری، روزه‌ای برای گسترش نظارت بین المللی بر عملکرد آنها در رسیدگی قضایی و محاکمه آنها باشد. لذا با احتیاط کامل برخورد می‌کنند شاید به همین دلیل باشد که حق بر محیط زیست در نظام جهانی حقوق بشری شناسایی و رسمیت یافته است.

حق بشر بر محیط زیست سالم از جمله حقوق اساسی وی است

استنباط و استخراج حق بشر بر محیط زیست سالم از سایر حقوق اساسی بشری دارای قوت و ضعف است. قوت آن در این است که وجود این که حق یکی از لوازم اساسی و از آثار اصلی حقوق نسل اول و دوم تلقی می‌شود ولی ضعف آن در این است که حق مذکور از استقلال برخوردار نیست. از این رو، اختلاف نظر دولت‌ها بر وسعت حق مذکور اثر جدی می‌گذارد و از آنجا که هنوز محتوای دقیق این حق به رغم اقدامات مختلف و متعدد مراجع بین المللی اعم از مراجع قضایی، یا شبه قضایی و یا سیاسی روشن نیست، استنباط حق بشر به محیط زیست سالم به عنوان حقوق اختلافی، با مشکل روبه‌رو می‌گردد.

از آنجا که برخی از حقوق متعلق به نسل اول و دوم، دارای ابعاد زیست محیطی هستند، از بررسی محتوایی این حقوق درمی‌یابیم که حتی اگر حقی مستقل بر محیط زیست بشریت وجود نداشته باشد، تحقق کامل و مجزای این حق، خود مستلزم این است که محیط زیست

سالم به عنوان مؤلفه‌ای اساسی مورد دقت قرار گیرد و به این ترتیب حق انسان بر محیط زیست سالم به عنوان لازمه تحقق و استیفای سایر حقوق یا یکی از اجزای آنها تبدیل خواهد شد. از طرف دیگر به علت خصوصیت مشترک مجموعه رشته‌های حقوقی (نظم بخش روابط انسان‌ها در جهت تأمین سعادت آنها و تضمین زیست پایدار جمعی) این اصول مشترک بر عرصه‌های مختلف آنحاکم‌اند. به همین دلیل، روابط میان آنها امری قهری، غیرقابل اجتناب و بدیهی است.

پیوند حقوق بشر و محیط زیست در چارچوب حقوق بین الملل بشر و حقوق بین الملل محیط زیست مصداقی روشن از پیوند و ارتباط شاخه‌های مختلف حقوق بین المللی است. اما این پیوند بدون اشکال نیست. در اینجا، برخی از حقوق بشری را که دارای ابعاد زیست محیطی هستند و موید وجود حق بشریت بر محیط زیست سالم است، یادآور می‌شویم: حق حیات، حق مشارکت، حق دستیابی به اطلاعات و اخبار، حق آموزش و پرورش، حق بر نیازهای اولیه زندگی و لوازم بقا این حقوقند.

حق بر محیط زیست سالم، بهداشتی و پاکیزه، یکی از لوازم تحقق کامل و استیفای واقعی حق حیات است. به بیان دیگر، زندگی بدون گذران عمر در محیط و فضایی سالم، آباد و بهداشتی مقدور نیست. پیشرفت علم زیست‌شناسی، بوم‌شناسی، پزشکی و نظایر آن و در عین حال تجارب ناشی از وقایع تلخ زیست محیطی مانند حوادث بویال هند و چرنوبیل شوروی سابق، تأثیر ناگواری بر حیات نسل‌های حال و آینده بشر و همچنین بقای سایر گونه‌های گیاهی و جانوری، برجای می‌گذارد. انتشارات گازهای گلخانه‌ای و کاهنده لایه ازن تهدیدی جدی برای حیات کل بشر و عامل نگرانی بشریت است. بنابراین استیفای حق حیات و برقراری امکان بقای نسل‌های فعلی و تمهید حیات برای نسل‌های آتی، مستلزم آن است که محیط زیست کنونی و کلیه عرصه‌های آب، خاک، هوا، اکوسیستم از وضع ناگوار ناشی از تخریب و آلودگی‌های رهایی یافته و حتی کیفیت آن بهبود یابد. آلودگی محیط زیست و تخریب آن به دلیل به هم خوردن تعادل زیست بوم، حیات پایدار بشریت را با خطر جدید روبه‌رو می‌سازد و حتی ممکن است بقای مراجع قضایی، یا شبه قضایی و یا سیاسی روشن

نیست، استنباط حق بشر به محیط زیست سالم به عنوان حقوق اختلافی، با مشکل روبه‌رو می‌گردد.

از آنجا که برخی از حقوق متعلق به نسل اول و دوم، دارای ابعاد زیست محیطی هستند، از بررسی محتوایی این حقوق درمی‌یابیم که حتی اگر حقی مستقل بر محیط زیست بشریت وجود نداشته باشد، تحقق کامل و مجزای این حق، خود مستلزم این است که محیط زیست سالم به‌عنوان مؤلفه‌ای اساسی مورد دقت قرار گیرد و به این ترتیب حق انسان بر محیط زیست سالم به عنوان لازمه تحقق و استیفای سایر حقوق یا یکی از اجزای آنها تبدیل خواهد شد. از طرف دیگر به علت خصوصیت مشترک مجموعه رشته‌های حقوقی (نظم بخش روابط انسان‌ها در جهت‌آمین سعادت آنها و تضمین زیست پایدار جمعی) این اصول مشترک بر عرصه‌های مختلف آنحاکم‌اند. به همین دلیل، روابط میان آنها امری قهری، غیرقابل اجتناب و بدیهی است.

پیوند حقوق بشر و محیط زیست در چارچوب حقوق بین الملل بشر و حقوق بین الملل محیط زیست مصداقی روشن از پیوند و ارتباط شاخه‌های مختلف حقوق بین المللی است. اما این پیوند بدون اشکال نیست. در اینجا، برخی از حقوق بشری را که دارای ابعاد زیست محیطی هستند و موید وجود حق بشریت بر محیط زیست سالم است، یادآور می‌شویم: حق حیات، حق مشارکت، حق دستیابی به اطلاعات و اخبار، حق آموزش و پرورش، حق بر نیازهای اولیه زندگی و لوازم بقا این حقوقند.

حق بر محیط زیست سالم، بهداشتی و پاکیزه، یکی از لوازم تحقق کامل و استیفای واقعی حق حیات است. به بیان دیگر، زندگی بدون گذران عمر در محیط و فضایی سالم، آباد و بهداشتی مقدور نیست. پیشرفت علم زیست‌شناسی، بوم‌شناسی، پزشکی و نظایر آن و در عین حال تجارب ناشی از وقایع تلخ زیست محیطی مانند حوادث بویال هند و چرنوبیل شوروی سابق، تأثیر ناگواری بر حیات نسل‌های حال و آینده بشر و همچنین بقای سایر گونه‌های گیاهی جانوری، بر جای می‌گذارد. انتشارات گازهای گلخانه‌ای و کاهنده لایه ازن تهدیدی جدی برای حیات کل بشر و عامل نگرانی بشریت است. بنابراین استیفای حق

حیات و برقراری امکان بقای نسل‌های فعلی و تمهید حیات برای نسل‌های آتی، مستلزم آن است که محیط زیست کنونی و کلیه عرصه‌های آب، خاک، هوا، اکوسیستم از وضع ناگوار ناشی از تخریب و آلودگی‌های ریخته و حتی کیفیت آن بهبود یابد. آلودگی محیط زیست و تخریب آن به دلیل به هم خوردن تعادل زیست بوم، حیات پایدار بشریت را با خطر جدید روبه‌رو می‌سازد و حتی ممکن است بقای نسل‌های آینده را با مشکل روبه‌رو سازد.

حق بشریت بر محیط زیست سالم، مقدمه‌ای بر استیفای کامل حیات است، این دو حق چنان لازم و ملزوم یکدیگرند که نقض یکی موجب نقض دیگری است. مختصراً آنکه، چون حق حیات حقی ذاتی است، جز در موارد استثنایی (آن هم به عنوان سلب غیر خودسرانه حیات نه تعلیق این حق در شرایط اضطراری دولتی) خدشه پذیر نیست، وقتی حیات ممکن است که بستر و محیط آن شرایط لازم را برای زندگی پایدار داشته باشد. در واقع تصور حیات انسان، اینموجود خالی، جز در کره زمین سالم و پاک مقدور نیست. در نتیجه، چون حق حیات قلمرو زمانی نامحدودی دارد و در زمان جنگ و صلح ساری و جاری است. ابعاد زیست محیطی این حق نیز واجد این اوصاف خواهد بود مگر آنکه اصل تناسب و ضرورت عملیات نظامی، آلودگی‌ها و تخریب‌های ایجاد شده را توجیه کند. با این حال از نظر حقوقی تفاوت‌های ریزین حق بشر به محیط زیست سالم و حق حیات وجود دارد. حق حیات اگرچه اولین و اساسی‌ترین حق نوع انسان است ولی حق بر محیط زیست سالم حداقل از نظر تأثیر روابط و نظم زیست بوم گسترده‌ای وسیع‌تر دارد. به عبارت دیگر، حق حیات صرفاً به انسان تعلق دارد ولی حق بر محیط زیست حیات را علاوه بر انسان برای سایر موجودات زنده گیاهی و جانوری تضمین می‌کند، چرا که به خاطر افتادن حیات گونه‌های مذکور سبب به هم خوردن تعادل زیست بوم و در نتیجه به خطر افتادن امکان بقای بشر می‌گردد (حبیبی، ۱۳۸۲).^{۱۱}

^{۱۱} - حبیبی، محمد حسن. (۱۳۸۲). «حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت». مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران). شماره ۶۰، ص ۱۳۱-۱۷۰.

حقوق بر محیط زیست سالم در پرتو حقوق همبستگی

حقوق همبستگی که مرحله سوم حقوق (یعنی از حقوق آزادی به برابری و سپس و به برادری می‌باشد گویای تحول مبانی روابط تابعان حقوق بین الملل و بازیگران جامعه بین الملل از «همکاری مبتنی بر منافع مشترک» همبستگی مبتنی بر ضروریات زیست بین المللی و جمعی» است. به ویژه ۱۹۷۰، اعضای جامعه بین المللی درمی‌یابند که تنها باتکیه به منافع متقابل نمی‌توانند به حل مسائل جدید پردازند. برخی از عرصه‌های این روابط، باسنووست جمع آنان و بشریت گره خورده است و تبعیت از منافع مستقل ملی یا گروهی نسل‌های آینده را با مشکل روبه‌رو ساز.

تغییرات پوسته‌ی زمین، فقط به فوران‌های آتش‌فشانی و جاری شدن مواد گداخته بر روی پوسته‌ی زمین، زیر آب رفتن یک جزیره و یا یک زلزله خلاصه نمی‌شوند. بنابراین سطح کره‌ی مسکونی ما همواره دستخوش دگرگونی بوده است (بیسر، ۱۳۷۲). یکی از این دگرگونی‌ها آلودگی‌های زیست محیطی می‌باشد چنانچه از اوایل ۱۹۷۰ و با افزایش روزافزون نابودی محیط زیست و همچنین آگاهی بشر نسبت به نیاز خود به محیط زیست برای تداوم حیات و بقاء مسئله مسئولیت بین المللی دولت‌ها در قبال خسارات زیست محیطی مطرح شد (رئیس، ۱۳۸۷). این مسئله که مردم و مکان‌ها درگیر تعاملی مداوم هستند که به هنگام بروز مسائل مربوط به بهره‌برداری و رفاه، معمولاً شکل سیاسی به خود می‌گیرد، سیاست محیط زیست را در زمره جغرافیای سیاسی قرار می‌دهد (امیدی، ۱۳۸۹). اگر بدانیم استفاده‌ی روزافزون از منابع و فساد سیاره‌ی زمین، پدیده‌هایی هستند که به ندرت در درون مرزهای بین المللی قرار می‌گیرند، آشکارا بدین نتیجه می‌رسیم که موضوعات زیست محیطی می‌توانند دقیقاً در ژئوپلیتیک مورد بحث واقع شوند (برادن و دیگران، ۱۳۸۳).

عمده اصول حاکم بر مبحث مسئولیت بین المللی دولت‌ها به علت خسارات زیست محیطی همان اصول سنتی حقوق بین الملل عمومی می‌باشد، که عمدتاً آنرا به یک رژیم مسئولیت غیر کارآمد، در عرصه محیط زیست تبدیل نموده است. البته وجود

برخی ویژگی‌ها در موضوعات محیط زیستی نیز بر ضعف و ناتوانی رژیم مسئولیت در خصوص این موضوعات افزوده است. بعنوان مثال در میان خسارات زیست محیطی یکی از مهمترین موارد خسارات ناشی از آلودگی‌های مرز گذر می‌باشد. تعیین مسئولیت و میزان آن در این گونه آلودگی‌ها به دلیل وجود مسایلی همچون منشاء آلودگی، میزان آلودگی و از همه مهم تر مسئله اختیارات و حقوق حاکمیتی کشور محل منشاء کارچندان ساده‌ای نیست (رئسی، ۱۳۸۷). «محیط زیست» یکی از مسائل مهم امنیت ملی در قرن ۲۱ به شمار می‌رود (اتوتایل و دیگران، ۱۳۸۰). و هر خطری در هر بخشی از کره‌ی زمین، تهدیداتی را در بخش‌های دیگر در بردارد (Glassner, ۱۹۹۳). تغییرات آب و هوایی عمدتاً به عنوان «مسئله‌ی امنیتی» نامیده می‌شوند. منابع و تأثیرات تهدیدات زیست محیطی جهانی غالباً غیر قابل اندازه‌گیری هستند (Demko, ۱۹۹۴) لذا در این پروژه ما بر آنیم تا به بررسی حقوقی مسئولیت بر آلودگی‌های زیست محیطی و خسارات ناشی از آن پردازیم.

فصل دوم: مبانی نظری و مروری بر

کارهای گذشته

مقدمه

مسئولیت مدنی ناشی از تجاوز به محیط زیست در تاریخ حقوق اتحادیه اروپا پیشینه‌ای طولانی و جنجال‌برانگیز دارد. کشورهای اتحادیه، نه تنها در مورد ضرورت بلکه درباره نوع مسئولیت زیست محیطی اختلاف نظر دارند و مسایل مربوط به آن از سیاستگذاری‌های مربوط به حوادث بزرگ آلودگی‌های زیست محیطی متأثر می‌شود. درباره مسئولیت مدنی ناشی از خسارت‌های زیست محیطی در برخی از کشورهای اتحادیه مانند آلمان، فنلاند، سوئد، دانمارک قوانین خاص وجود دارد و در برخی دیگر مانند فرانسه، ایتالیا، اسپانیا، انگلستان، هلند، همان قواعد سنتی مسئولیت مدنی برای جبران خسارت‌های مذکور اعمال می‌شود. با توجه به اینکه خسارت‌های خالص زیست محیطی به استناد قوانین مدنی و مسئولیت مدنی قابل مطالبه نیست، بسیاری از کشورها قوانین خاصی درباره تجاوز به محیط زیست دارند.

همچنین مبنای مسئولیت مدنی ناشی از خسارت‌های زیست محیطی در حقوق بیشتر کشورهای اتحادیه، مسئولیت محض است. در حقوق آلمان، سوئد، فرانسه، فنلاند، نروژ، سوئیس مسئولیت محض در خصوص برخی از آلودگی‌های زیست محیطی پذیرفته شده و در سایر آلودگی‌ها از مسئولیت مبتنی بر تقصیر پیروی می‌شود. به دلیل نقص حقوق داخلی دولت‌های عضو اتحادیه، کمیسیون اروپا در اجرای اصول بنیادین حفاظت از محیط زیست، مبنای دستور العمل مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست محیطی را طراحی کرده است.

نخستین اقدام در تبیین نظام مسئولیت مدنی خسارت‌های زیست محیطی را طراحی کرده است.

نخستین اقدام در تبیین نظام مسئولیت مدنی خسارت‌های زیست محیطی در اتحادیه اروپا صدور دستور العمل ۱۹۸۴ شورای اروپا در خصوص مراقبت و کنترل نقل و انتقال فرامرزی زباله‌های خطرناک در قلمرو اتحادیه اروپاست. سپس اروپا در سال ۱۹۸۹ دستور

العمل پیشنهادی خود را درباره مسئولیت مدنی خسارت‌های ناشی از فاضلاب ارائه کرد. ولی این پیشنهاد در سال ۱۹۹۳ هنگامی که کمیسیون طرح نظام مسئولیت وسیع‌تری را در سر می‌پروراند، بی‌ثمر ماند. با وجود این، در سال ۱۹۹۳ کمیسیون اروپا دیدگاه‌های اساسی خود را در خصوص مسئولیت مدنی ناشی از خسارت‌های زیست محیطی منتشر کرد پس از انتشار این سند، پارلمان و کمیته اقتصادی و اجتماعی از کمیسیون خواستند تا در اجرای ماده (۲) ۱۹۷ پیمان اروپا دستور العملی برای مسئولیت مدنی خسارت‌های زیست محیطی ارائه دهد.

اقدامات جدید اتحادیه با امضای کنوانسیون لوگانو در سال (۱۹۹۳).^{۱۲} در ارتباط با مسئولیت مدنی ناشی از خسارت‌هایی که از فعالیت‌های خطرناک به محیط زیست وارد می‌شود، مصادف شد. کنوانسیون لوگانو تحت حمایت‌های شورای اروپا تدوین شد. تقریباً همه کشورهای اروپایی در تدوین آن مشارکت داشتند ولی تنها ۹ کشور (قبرس، فنلاند، یونان، ایسلند، ایتالیا، لیختن‌ایشتاین، لوکزامبورگ، هلند و پرتغال) آن را امضا کردند و در عمل بدون اجرا ماند.

کمیسیون اروپا که مسئولیت دوین پیش‌نویس «دستور العمل مسئولیت ناشی از پیشگیری و جبران خسارت زیست محیطی» را برعهده داشت در اولین سند خود که در سال ۱۹۹۳ منتشر کرد هدف اصلی از دستور العمل را اجرای اصل «آلوده کننده باید بپردازد» دانسته است.^{۱۳} این اصل از اصول راهبردی جامعه اروپا در خصوص حقوق محیط زیست است که در ماده ۱۷۴ (بند دوم) پیمان جامعه اروپا پیش‌بینی شده است. بنابراین، اصل بنیادین دستور العمل این است که بهره‌بردارانی که فعالیت آنها موجب خسارت زیست محیطی می‌شود، مسئولیت دارند در جهت کاهش خطرات زیست محیطی تلاش نمایند تا کمتر در معرض مسئولیت مالی قرار گیرند. پس این دیدگاه هم «درمان‌کننده» است و هم «پیشگیرانه».

¹² -Lugano Convention, 1993

¹³ - EuroPeau Commission, 1993, P 2

در دستور العمل مصوب با تکیه بر ماده ۱۷۵ پیمان اروپا، حمایت حداقلی پیش‌بینی شد و با استناد به ماده ۱۷۶ همان پیمان که به دولت‌ها اجازه می‌دهد اقدامات حمایتی از محیط زیست را تشدید کنند؛ در ماده ۱۶(۱) دستور العمل مقرر شد که دولت‌های عضو اتحادیه، می‌توانند مقررات پیشگیری و جبران خسارت‌های زیست محیطی را تشدید کنند. دولت‌های عضو اتحادیه ملزم شدند تا سال ۲۰۰۷ دستور العمل حاضر را وارد قانون ملی خود کنند. در این میان می‌توان به کشور فرانسه اشاره کرد که بر مبنای این دستور العمل، لایحه موسوم به «قانون مربوط به مسئولیت زیست محیطی را در قالب مواد ۱۶۰-۱ الی ۱۶۶-۲ به کتاب اول قانون محیط زیست با عنوان «پیشگیری و جبران پاره‌ای از خسارات وارد به محیط زیست» افزود.

بخش اول: از بین رفتن منابع در اثر آلودگی های زیست محیطی

گفتار اول: نگاهی به توسعه اقتصادی

بخش دوم: مسئولیت های ناشی از خسارات زیست محیطی

گفتار اول: ماهیت حقوقی مسئولیت های ناشی از خسارات زیست محیطی

ماهیت مسئولیت در واقع به این معنا بکار می‌رود که آیا نظام مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست محیطی از قواعد مسئولیت در حقوق عمومی تبعیت می‌کند یا تابع نظام مسئولیت مدنی سنتی می‌باشد. شایان ذکر است که قواعد مسئولیت مدنی در حقوق خصوصی با قواعد مسئولیت در حقوق عمومی از دو نظر اساسی دارای تفاوت‌هایی هستند: اولین تفاوت آنها در اهدافی است که هر یک از این شاخه‌ها به دنبال آن هستند: از جمله اهداف قواعد مسئولیت در حقوق عمومی حمایت کردن از منافع جامعه و حقوق عمومی است (کاتوزیان، ۱۳۸۳، ص ۱۵)^{۱۴}. و این در حالی است که هدف اصلی در حقوق خصوصی، در واقع همان جبران خسارت‌های وارده به اشخاص و یا اموال خصوصی است. لازم به ذکر است که این دو رشته حقوقی از نظر طرز کار و روش کار نیز باهم تفاوت دارند. که بعنوان

^{۱۴} - کاتوزیان، ۱۳۸۳، ص ۱۵

نمونه می توان تفاوت این دو رشته را از نظر قلمرو مسئولیت، تعریف مسؤل و عوامل توجیه کننده مسؤلیت را نام برد (Clarke,2001,PP 11-12)^{۱۵}.

در کشورهایی که برای جبران خسارت های زیست محیطی از قواعد سنتی مسؤلیت (در حقوق خصوصی) استفاده می شود، مواردی که اعمال مسؤلیت محض درباره آنها صورت می پذیرد در انحصار فعالیت هایی است که فهرست آنها توسط قانون گذار بیان شده است (قانون مسؤلیت زیست محیطی آلمان ۱۹۹۰ و قانون جبران خسارت زیست محیطی دانمارک ۱۹۹۴). با این وجود، در بعضی از کشورها مسؤلیت محض در زمینه خسارت های زیست محیطی نسبت به هر نوع فعالیتی اعمال می شود و اعمال آن محدود به فعالیت های خاصی که قانون گذار معین کرده باشد، نمی شود (قانون جبران خسارت زیست محیطی سوئد ۱۹۸۶) در حالی که در نظام مسؤلیت زیست محیطی بر مبنای حقوق عمومی، قلمرو مسؤلیت محض به فعالیت های خاصی محدود نمی شود و ماهیت و نوع فعالیت هم بر آن بی تاثیر است (Clarke,2001,PP 11-12)^{۱۶}.

تفاوت دیگر این دو نظام حقوقی در مبنای مسؤلیت می باشد. در حقوق عمومی بخصوص مبنای مسؤلیت ها، محض است و این در حالی است که طبق قواعد حقوق مدنی در بسیاری از کشورها، تقصیر و یا ترکیبی از دو مسؤلیت به عنوان مبنا مورد پذیرش قرار گرفته است. و رویه قضایی در توجیه مسؤلیت محض با سختی مواجه است. تفاوت دیگر موجود در این دو نظام مسؤلیت به مفهوم خسارت در این دو نظام بر می گردد. خسارت، در قواعد مسؤلیت مدنی، مفهوم خاصی دارد و ناظر به ضرر به اموال و حقوق خصوصی افراد است و در باره قابلیت مطالبه خسارت های زیست محیطی با استناد به قواعد مسؤلیت مدنی سنتی شک و تردید فراوانی وجود دارد. (مانند قانون مسؤلیت مدنی ایران، قانون مدنی آلمان، قانون مسؤلیت مدنی فرانسه و...) مگر اینکه از حق بر محیط زیست سالم و پاکیزه به عنوان یک

¹⁵ -Clarke,2001,PP 11-12

¹⁶ -Clarke,2001,PP 11-12

حق بنیادین یاد شود و هر نوع خسارت بر آن به معنای لطمه بر حق امنیت انسان‌ها تلقی شود^{۱۷}(Flour et Aubert,2003,P.76)

در این زمینه بعضی از حقوق‌دانان خسارت‌های زیست محیطی را از جمله خسارت‌های وارده به شخص یا جامعه افراد ندانسته بلکه از جهان طبیعی به عنوان «دارائی مشترک ملت‌ها» نام برده و محیط زیست به مال و شیئی تشبیه شده که استفاده از آن متعلق به جامعه است^{۱۸}(Jourdain Viney et,2001,P 178)

با توجه به تعریف و تقسیم انواع «ضرر» توسط اساتید حقوق مدنی ایران (کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۲۴۴ و بعد) چنین استنباط می‌شود که در حقوق ایران به سختی می‌توان به استناد قانون مسؤلیت مدنی خسارت‌های زیست محیطی را مطالبه کرد و برای مطالبه خسارت‌های مزبور باید به قوانین خاص حفاظت از محیط زیست رجوع کرد. بعنوان مثال، یکی از حقوق‌دانان در مقایسه مفهوم «بدون مجوز قانونی» بین ماده اول قانون مسؤلیت مدنی و ماده ۴۱ قانون تعهدات سوئیس می‌نویسد: «در حقوق سوئیس هر نوع لطمه به یک قاعده حقوقی نامشروع است، اعم از این که این قاعده مربوط به حقوق خصوصی افراد است و حقوق عمومی را حمایت نمی‌کند» (امیری قائم مقامی، ۱۳۷۸، ص ۱۸۱)^{۱۹}. به علاوه، از قواعد حاکم بر قانون مسؤلیت مدنی نیز برمی‌آید که خسارت‌های خالص زیست محیطی براساس آن قابل مطالبه نیست. در حقوق فرانسه نیز خسارت‌های محض زیست محیطی به استناد قواعد مسؤلیت مدنی موجود قابل جبران نیست و به همین خاطر برای رفع خلاء قانونی در لایحه قانون تعهدات «گروه کاتالا» خسارت‌های جمعی به عنوان ضرر قابل مطالبه پیش‌بینی شد. در حقوق ایران شاید بتوان گفت حق بر محیط زیست سالم به عنوان یکی از حقوق اساسی و بنیادین افراد است (اصل ۵۰ قانون اساسی) و به استناد ماده اول قانون مسؤلیت مدنی که مقرر می‌دارد: «...یا هر حق دیگری که به موجب قانون برای

¹⁷ -Flour et Aubert,2003,P.76

¹⁸ -Jourdain Viney et,2001,P 178

¹⁹ - امیری قائم مقامی، ۱۳۷۸، ص ۱۸۱

افراد ایجاد گردیده... قابل مطالبه است. با وجود این، چون مبنای مسئولیت در قانون مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر است (کاتوزیان، ۱۳۸۶، ص ۳۳۴)^{۲۰}. لذا با مبانی پذیرفته شده در این زمینه و با اصول کلی حمایت از محیط زیست در سطح جهانی مغایر به نظر می‌رسد. علاوه بر این، قواعد مسئولیت مدنی سنتی در ارزیابی خسارت‌های زیست محیطی ناتوان است. پس باید در این خصوص یا به فکر تمهید قانون خاص مسئولیت ناشی از خسارت زیست محیطی بود یا با استقراء از قوانین خاص حمایت از محیط زیست (برای مثال ماده ۲۹ قانون آلودگی هوا مقرر می‌دارد: «صاحبان و مسوولان این‌گونه کارخانجات کارگاه‌های آلوده‌کننده مکلف به پرداخت ضرر و زیان وارده به محیط زیست و اشخاص حقیقی و حقوقی به حکم دادگاه هستند») و با تکیه بر اصول احتیاط و پیشگیری، مسئولیت محض را به صورت ترکیبی از نظام مسئولیت مدنی و حقوق عمومی پذیرفت. چرا که مسئولیت مدنی سنتی در پاسخگویی به خسارت‌های زیست محیطی کارآمد نیست.

بعنوان مثال، در لایحه قانون مسئولیت زیست محیطی فرانسه که در راستای دستور العمل پیشگیری و جبران خسارت زیست محیطی ۲۰۰۴ اتحادیه اروپا تهیه شده است، گرایش نظام مسئولیت مبتنی بر حقوق عمومی پذیرفته شده است. زیرا اولاً مواد لایحه مربوط به جبران خسارت‌های زیست محیطی در قانون محیط زیست و نه در قانون مدنی پیش‌بینی شده همچنین در عنوان لایحه از عبارت «مسئولیت» استفاده شده و از قواعد حاکم بر مقررات لایحه موردنظر چنین بر می‌آید که ماهیت مسئولیت در خسارت‌های زیست محیطی در حالت عمده خود از قوانین حقوق عمومی تبعیت می‌کند.

علاوه بر این، کارآیی مسئولیت مدنی در خصوص خسارت‌های زیست محیطی و پیشگیری از وقوع آن بسیار کمتر از نظام مسئولیت در حقوق عمومی است (به طوری که برای مثال در سال ۱۹۷۰ در آلمان غربی تنها حدود ۱ الی ۲ درصد خسارت‌های زیست محیطی از

^{۲۰} - کاتوزیان، ۱۳۸۶، ص ۳۳۴

طریق مسئولیت مدنی جبران شده است). دلایل عدم موفقیت مسئولیت مدنی در این زمینه عبارتند از:

۱- قربانیان خسارت‌های زیست محیطی انگیزه زیادی برای پیگیری و مطالبه خسارت‌های زیست محیطی ندارند.

۲- اثبات رابطه سببیت خسارت‌های زیست محیطی کاری بس دشوار است.

۳- ارزیابی خسارت‌های زیست محیطی امری بس دشوار است و در برخی موارد در واقع از توان دادگاه‌ها خارج است.

۴- در بسیاری موارد، محیط زیست مال خصوصی نیست و لذا شرط تحقق مسئولیت مدنی یعنی نقض حقوق مالکیت فردی فراهم نیست. بنابراین، اعمال قواعد حقوق مدنی به علاقه قربانی بستگی دارد که این خواست، به طور معمول در خسارت‌های زیست محیطی وجود ندارد زیرا خسارتی که از طریق محیط زیست به فرد وارد می‌شود بسیار کم است؛ برای مثال، کسی به خاطر خسارت وارده از پخش مواد سمی که سالانه حساسیت‌های تنفسی و ریه‌ای ایجاد می‌کند، مطالبه خسارت نمی‌کند. به بیان دیگر، وقتی خسارت ناچیز باشد، زیان‌دیده انگیزه‌ای برای مطالبه خسارت ندارد و در نتیجه کسانی که خسارت را وارد کرده اند هم انگیزه‌ای برای پیشگیری از آن ندارند (Shafer and Ott, 2004, P.241).²¹ بنابراین، ترکیب دو نظام مسئولیت مبتنی بر حقوق عمومی و مسئولیت مدنی می‌تواند در رابطه با مسئولیت زیست محیطی کارآمد باشد.

یکی دیگر از تفاوت‌های عمده دو نظام مسئولیت در این است که مقررات حقوق مدنی طبق قاعده، نسبت به آینده اثر دارد در حالی که قواعد حقوق عمومی اغلب بدون توجه به تاریخ وقوع خسارت در نظر گرفته شده و اعمال می‌شود. (البته در برخی از کشورها قوانینی تصویب شده است (مانند قانون محوطه‌های آلوده فنلاند) که خسارت‌های قدیمی و جدید

²¹ -Shafer and Ott, 2004, P.241

را تابع قلمرو آن دانسته‌اند با این تفاوت که مبنای مسئولیت نسبت به خسارت‌های آینده محض ولی نسبت به خسارت‌های گذشته و قدیمی مبتنی بر تقصیر است).

تفاوت‌هایی نیز بین دو نظام مسئولیت از نظر مسائل دادرسی وجود دارد. محاسبه و ارزیابی خسارت‌های زیست محیطی نیازمند داده‌ها و اطلاعاتی است که فراتر از مرزهای مسئولیت مدنی می‌باشد و تصمیم‌های سیاسی نیز در آن دخیل است. زیرا تصمیم به جبران چنین خسارت‌هایی گاهی با منافع و اهداف سیاسی و عمومی تعارض پیدا می‌کند به گونه‌ای که تصمیم‌گیری در این زمینه برای قاضی دشوار می‌شود. پس نظام مسئولیت حقوق عمومی و اداری باید یک سری قواعد خاصی برای مقابله با چنین خسارت‌هایی پیش‌بینی کند و قواعد مسئولیت مدنی سنتی در این زمینه کنار گذاشته شود (BergkamP,2003,P205) ^{۲۲}.

یکی دیگر از تفاوت‌های مهم دو نظام مسئولیت، در همان عوامل توجیه‌کننده یا دفاع مسئولیت است. در حقوق عمومی، میزان و نوع عوامل رفع‌کننده مسئولیت با دقت تعیین نشده و در این زمینه به اصول کلی همانند رعایت مقررات و «مدیریت خوب» استناد شده است. به بیان دیگر، «انجام فعالیت طبق مقررات» در حقوق مدنی به عنوان یک عامل توجیه‌کننده مطلق در مسئولیت زیست محیطی پذیرفته، نیست درحالی‌که در حقوق عمومی دفاع موثر شناخته می‌شود. زیرا دولت نمی‌تواند به شخصی اجازه فعالیت بدهد و در سوی دیگر او را مسئول تلقی کند اما در حقوق خصوصی گفته می‌شود مجوز دولتی با حفظ حقوق اشخاص ثالث داده می‌شود و استفاده از آن من منوط به رعایت حقوق سایرین است. بنابراین می‌توان چنین بیان کرد که، در واقع منظور از عبارت «بدون مجوز قانونی» در قانون مسئولیت مدنی به معنای حقوق اعم از نوشته یا نانوشته مانند عرف و اصول کلی حقوق است (کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۳۳۷) ^{۲۳}.

²² -BergkamP,2003,P205

^{۲۳} - کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۳۳۷

از دیگر تفاوت‌های بین دو نظام مسئولیت می‌توان کارکرد و هدف آنها را نام برد. هدف مسئولیت مدنی سنتی، در واقع همان جبران خسارت زیان‌دیده و برگرداندن او به حالت نخستین است (کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۶۷۳)^{۲۴}. و این در حالی است که هدف اصلی از مسئولیت، در مسئولیت زیست محیطی «پیشگیری» است و در واقع هدفی رو به آینده دارد. یعنی در موردی که هنوز خسارت واقع نشده و تهدید جدی در مورد وقوع آن در آینده نزدیک وجود دارد، مسئولیت زیست محیطی محقق شده و به وجود می‌آید. در موارد محدودی که خطر وقوع خسارت‌های سنگین و غیر قابل جبران وجود دارد برخی از حقوقدانان با استفاده از تفکرات جدید فلسفی به شناسایی نوع جدیدی از مسئولیت به نام «مسئولیت پیشگیری» پرداختند و این اصل را ضروری‌بیین کردند (Flour, Aubert et savaux, 2003, P78)^{۲۵} در واقع، برخلاف مسئولیت مدنی سنتی که قواعد آن ناظر بر اعمال از قبل انجام شده و جبران خسارت‌های ناشی از آنهاست، اینجا سخن از مسئولیت رو به آینده است که انسان را ملزم می‌کند از محیط خود و نسل‌های آینده محافظت کند. مبنا و اساس اینچنین مسئولیت‌هایی را می‌توان اصل احتیاط در نظر گرفت که به موجب این اصل: «کامل و معلوم نبودن یافته‌های علمی و فنی زمان، نمی‌تواند دلیلی برای به تأخیر انداختن پذیرش اقدامات مؤثر و متناسب برای پیشگیری از خطر وقوع خسارت‌های سنگین و غیر قابل جبران باشد». این بیان در واقع به معنای گسترش کارکرد پیشگیرانه مسئولیت است. بعد از بیان کردن تفاوت‌های مهم این دو نوع مسئولیت، شایان ذکر است بیان اینکه کمیسیون اروپایی در سندی که در سال ۱۹۹۳ منتشر کرد از عبارت «مسئولیت مدنی» نام برده است ولی در سال ۲۰۰۰ در لایحه تبیین نظام مسئولیت ناشی از تجاوز به محیط زیست از آن گرایش سنتی خود برگشت

^{۲۴} - کاتوزیان، ۱۳۷۸، ص ۶۷۳^{۲۵} - Flour, Aubert et savaux, 2003, P78

^{۲۶} (EuroPea n Commission,2000,P31). در گرایش جدید، دولت‌ها برای تنظیم قواعد مسؤلیت زیست محیطی می‌توانند از قواعد متفاوت پیروی کنند. به گونه‌ای که برخی از، قواعد حقوق عمومی و اداری را ترجیح می‌دهند و برخی دیگر از قواعد مسؤلیت مدنی استفاده می‌کنند. جمعی هم از ترکیب دو نظام مسؤلیت استفاده می‌کنند. این امر به اختیار دولت هاست که برای رسیدن به اهداف و سیاست‌های زیست محیطی اتحادیه اروپا یکی از این روش‌ها را انتخاب کنند. بنابراین، براساس دستور العمل، انتخاب نوع مسؤلیت با قوانین داخلی است. با این وجود، از قواعد کلی مقررات این دستور العمل چنین برداشت می‌شود که نظام مسؤلیت جبران و پیشگیری از خسارت‌های زیست محیطی با تکیه بر قواعد مسؤلیت مبتنی بر حقوق عموم یا به همراه قواعد مسؤلیت مدنی می‌تواند کارآمد و عملی باشد و قواعد مسؤلیت مدنی سنتی در این زمینه کارآمد نیستند.

گفتار دوم: مبنا و اساس مسؤلیت‌های ناشی از خسارات زیست محیطی

در دستور العمل اروپایی، برای مسؤلیت‌های ناشی از خسارت‌های زیست محیطی دو مبنا پیش‌بینی شده است. در برخی از موارد «مسؤلیت محض» و در برخی دیگر «مسؤلیت‌های مبتنی بر تقصیر» مورد پذیرش قرار گرفته است. مسؤلیت محض در مورد بهره‌برداران فعالیت‌های حرفه‌ای مندرج در ضمیمه سوم دستور العمل و مسؤلیت مبتنی بر تقصیر ناظر به انجام سایر فعالیت‌ها است. (در لایحه قانون مسؤلیت خسارت‌های زیست محیطی فرانسه تعیین فهرست چنین فعالیت‌هایی به شورای دولتی واگذار شده است) مسؤلیت محض ناظر بر بهره‌برداری است که فعالیت‌های آنها به‌طور دقیق در ضمیمه سوم دستور العمل مشخص شده و مسؤلیت بهره‌بردار برای پیشگیری و جبران خسارت‌های زیست محیطی یا در صورت احتمال وقوع آن در آینده نزدیک (خسارت یا خطر وقوع آن به گونه‌ها و زیستگاه‌های طبیعی حمایت شده و خاک و آب‌های موردنظر دستور العمل) بدون این که

²⁶ - EuroPea n Commission,2000,P31

نیازی به اثبات تقصیر یا بی‌مبالاتی وی باشد، محقق می‌شود (Directive, 2004, article 3)^{۲۷}. بنابراین، براساس این دستور العمل می‌توان چنین بیان کرد که، منای مسئولیت زیست محیطی، یک مسئولیت محض است و مسئولیت مبتنی بر تقصیر به صورت استثنایی و سلبی پیش‌بینی شده است. به بیان دیگر، فعالیت‌هایی که در ضمیمه سوم دستور العمل فهرست نشده‌اند (از نظر دستور العمل خطرناک نیستند) از مسئولیت مبتنی بر تقصیر تبعیت کرده و تمام خسارت‌های زیست محیطی را در بر نمی‌گیرد بلکه این مسئولیت، تنها ناظر به خسارت‌های وارد به تنوع زیستی می‌باشد.

بخش سوم: توجیه محض بودن مسئولیت‌ها بوسیله کمیسیون‌های اروپایی گفتار اول: توجیهات حقوقی

یکی از عمده دلایل پذیرش مسئولیت محض در دستور العمل مسئولیت زیست محیطی ۲۰۰۴، رعایت سیاست‌های زیست محیطی اتحادیه اروپاست. لازم به ذکر است که مسئولیت محض، توانسته است در اجرای سیاست‌ها و اصول اتحادیه در حفاظت از محیط زیست نقش بهتری را ایفا کند. از دیگر دلایل کمیسیون در پیش‌بینی مسئولیت محض، این است که اثبات تقصیر عامل زیان در مسایل زیست محیطی برای زیان‌دیده بسیار سخت و در عین حال پرهزینه خواهد بود. سابقه تاریخی اعمال مسئولیت محض نسبت به خسارت‌های زیست محیطی به تهیه و تدوین پیش‌نویس دستور العمل مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست محیطی توسط کمیسیون اروپا بر می‌گردد. این کمیسیون در اسناد نخستین خود که در سال‌های ۱۹۹۳ و ۲۰۰۰ منتشر کرد در خصوص خسارت‌های زیست محیطی ناشی از فعالیت‌های حرفه‌ای و خطرناک، مسئولیت محض را پذیرفت و در سال ۲۰۰۲ که دستور العمل پیشنهادی خود در زمینه مسئولیت‌های ناشی از تجاوز به محیط زیست را به پارلمان و شورای اروپا ارائه کرد دوباره بر مسئولیت محض تأکید نمود و این گرایش در ۲۰۰۴ به تصویب پارلمان و شورای اروپا رسید. با این وجود، به نظر می‌رسد کمیسیون اروپا در پذیرش مسئولیت محض از قانون آمریکا درباره مسئولیت و جبران خسارت و پاسخگویی

²⁷ -Directive, 2004, article 3

جامعه در برابر محیط زیست الهام گرفته است. چرا که مسئولیت محض درباره آلودگی محیط زیست برای اولین بار، در این قانون پیش‌بینی شد و ایالت‌های آمریکا نیز آن را در خصوص رها سازی مواد خطرناک به طبیعت پذیرفتند. هرچند که سابقه تاریخی مسئولیت محض در کامن لو به مسئولیت در برابر خسارت‌های ناشی از حیوانات و مسئولیت کارفرما در برابر کارگران بر می‌گردد اما پس از مدتی در خصوص فعالیت‌هایی که خطرهای غیر متعارف داشتند و سبب آلودگی محیط زیست می‌شدند، پذیرفته شد. سپس در طرح اولیه مسئولیت مدنی آمریکا که در سال 1938 منتشر شد، اصل مسئولیت محض در رابطه با «فعالیت‌های فوق العاده خطرناک» پذیرفته شد (Klass, 2004, P 907).²⁸

در شرح دوم حقوق مسئولیت مدنی که در سال ۱۹۷۷ منتشر شد، مسئولیت محض در رابطه به آلودگی‌های محیط زیست دوباره پیش‌بینی شد ولی در آن عبارت «فعالیت‌هایی که به طور غیر متعارف خطرناک هستند» جایگزین عبارت «فعالیت‌های فوق العاده خطرناک» شد.

بنابراین، مسئولیت محض در خصوص فعالیت‌هایی که به «طور غیر عادی خطرناک هستند» در شرح سوم حقوق مسئولیت مدنی آمریکا که در سال ۲۰۰۱ منتشر شد پیش‌بینی شد و مورد بررسی قرار گرفت. با این وجود، پذیرش مسئولیت محض توسط کمیسیون اروپا مورد انتقاد عده‌ای از حقوق‌دانان قرار گرفته است. این دسته از حقوق‌دانان ادعا دارند که نمی‌توان گفت فعالیت‌هایی که به عنوان «فعالیت‌های حرفه‌ای» در ضمیمه سوم دستور العمل مشخص شده‌اند، خطرناک‌تر از سایر فعالیت‌ها هستند. چرا که اگر این‌گونه بود باید مسئولیت محض به وصف خطرناک فعالیت حرفه‌ای محدود می‌شد نه این که فعالیت‌های مورد نظر را خواه خسارت از ویژگی خطرناک بودن آن ایجاد شده باشد یا نه به طور مطلق در برگیرد.

این انتقاد از نقطه نظر اصول حاکم بر تفسیر، یک انتقاد قوی به نظر می‌رسد چرا که مسئولیت محض، یک مسئولیت استثنایی محسوب شده و باید به صورت محدود بیان شده و

²⁸ -Klass, 2004, P 907

تفسیر شود. مثلا اگر فعالیتی به دلیل تولید فاضلاب خطرناک و خطر آلودگی آب نیازمند اخذ مجوز و تابع مسئولیت محض باشد؛ کل فعالیت را که نباید تابع نظام مسئولیت محض دانست بلکه تنها باید فعالیت خاصی را که حاوی فاضلاب است مد نظر قرار داد در چنین حالتی مسئولیت محض در واقع به فاضلابی محدود شود که سبب آلودگی آب می شود. بنابر همین دلایل برخی از حقوقدانان معتقدند که مبنا و اساس مسئولیت، باید مبتنی بر تقصیر باشد و تقصیر هم باید بر مقررات قانونی و اداری پیوند زده شود و خسارت های زیست محیطی اعم از مهم یا غیر مهم که از انجام فعالیت های با مجوز دولتی وارد می شود نباید موجب تحقق مسئولیت بهره برداری شوند (BergkamP,2000,P11)²⁹.

گفتار دوم: توجیهات اقتصادی

توجیه اقتصادی که کمیسیون، شورا و پارلمان اروپا از پذیرش مسئولیت محض بیان کرده است اینگونه است که قدرت بازدارندگی مسئولیت محض بیشتر از تقصیر است و چون هدف اولیه از مسئولیت زیست محیطی پیشگیری از خسارت است و نه جبران آن، بنابراین دستیابی به این هدف از طریق مسئولیت محض بهتر تأمین می شود. چرا که بهره بردار صرف نظر از این که بهتر از همه می تواند خطرات را بیمه کند فایده اجتماعی و حساب سود و زیان فعالیت خود را بهتر از دیگران می داند. بنابراین می توان چنین بیان کرد که مسئولیت محض در خصوص شخصی که فعالیت خطرناک انجام می دهد (بهره بردار) انگیزه ایجاد می کند که از آن فعالیت، تحلیل های سود و زیان داشته باشد. و خود این انگیزه ایجاد شده سبب می شود شخصی که فعالیت خطرناک انجام می دهد برای جلوگیری و پیشگیری از وقوع حادثه، بیشتر سرمایه گذاری کند یا فعالیت خود را تا حدی کاهش دهد تا یک سود خالص برای او باقی بماند (EuroPan Commission,2000,P 31;Shafer and Ott,P.166)

²⁹ -BergkamP,2000,P11

فصل سوم: خسارات زیست محیطی و مفهوم آن

تعریف محیط زیست

محیط زیست موضوعی است که هر چند از دیرباز مورد توجه بشر و اجتماعات گوناگون انسانی بوده است اما به اهمیت و جایگاه والای آن همانند امروز عنایت نشده است و اکنون نیز آن چنان که باید مورد حمایت و حفاظت قرار نگرفته است. انجمن ها و گروه ها و سازمان های طرفدار محیط زیست تشکیل شدند و به گونه فعال و مستمر با علل و عوامل مخرب زیست محیطی به مبارزه برخاستند. این تشکلات موسوم به سبزه ها و یا صلح سبز و مانند آن تلاش می کنند تا توجه مردم جهان را بیش از پیش به واقعیات زیست محیطی و لزوم حمایت از آن در جهت حفظ و استمرار نسل بشر و دیگر موجودات و منابع طبیعی موجود جهان جلب کنند. در ایران نیز این اقدامات آغاز شده است و باید همواره بر گستره آن افزوده شود تا جایی که تلاش آنان در کنار کوشش های دیگر مسئولان و مبادی ذی ربط قانونی، قضایی و اجرایی و هم گامی طبقات گوناگون اجتماعی منجر به کاهش هر چه بیشتر آلودگی های زیست محیطی و افزایش بهبود و بهسازی محیط زیست که در بهداشت محیط و سلامت آن به ویژه تندرستی مردم اثر وافر و عمیق دارد، گردد.

تعریف لغوی محیط زیست

اصطلاح «محیط زیست» از دو کلمه محیط (Environment) و زیست (Subsistence) تشکیل شده است و در فرهنگ های لغت مورد توجه قرار گرفته و در دهه های گذشته کلمه «محیط» مترادف اصطلاح «محیط زیست» قلمداد شده است؛ برای مثال در کتاب امیل لیتره لغت محیط را با لغت محیط زیست مترادف دانسته است.

واژه «محیط» به معنای آنچه که احاطه می کند، احاطه اشیا یا نامیه یا موقعیت عمل احاطه کردن و نتیجه این عمل، جمع کلیه شرایط خارجی و اثر آنها در زندگی و توسعه موجودات، مجموعه عوامل فیزیکی - شیمیایی - بیولوژیکی و عوامل اجتماعی که در یک لحظه معین قادر به اثر گذاشتن، مستقیم یا غیر مستقیم، فوری یا زماندار در موجودات زنده و فعالیت انسان باشند، فراگرفتن، نفوذ کردن تحت نفوذ قرار دادن، شرایط و اوضاع و

احوال و مانند آن تعبیر شده است.

درباره کلمه «زیست» گفته شده است: به معنای چیزی است که یک شخص برای زنده ماندن به آن نیاز دارد. تهیه کردن غذای کافی یا پول کافی برای زنده نگه داشتن خود حیات، زندگی و عمر، زندگانی، اعاشه، امرار معاش، دوام، وسیله معیشت، قلمرو حیات و زندگی، هستی، وجود داشتن و مانند آن؛ همین تعابیر در فرهنگ‌های لغت دیگر نیز بیان شده است؛ بنابراین می‌توان گفت که محیط زیست از نظر لغوی به معنای، محلی که آدمی را احاطه کرده است و نیز قلمرو حیات و زندگی است.^{۳۰}

تعریف اصطلاحی محیط زیست

درباره تعریف اصطلاحی محیط زیست، مفاهیم و عبارات گوناگونی بیان شده است که صرف نظر از وجود اختلاف در کلمات و الفاظ، تشابه فراوانی از حیث مفهوم میان آنها وجود دارد. محیط زیست مجموعه‌ای مرکب از آب، هوا و ذرات معلق نظیر دوده، خاک و غبار است به عبارت دیگر محیط زیست متشکل است از نظام‌های اتمسفر (که از هوا و ذرات آب و ذرات معلق تشکیل شده است)، پدرفسفر (زمین)، بیوسفر و قشر زیست محیطی و هیدروسفر (آب) هوایی که ما آن را استنشاق می‌کنیم و به وسیله آن نفس می‌کشیم، قسمتی از اتمسفر است که کره زمین را پوشانده و نزدیک‌ترین لایه اتمسفر به زمین است که فضای حیات جانداران را تشکیل می‌دهد. هوا از گازهایی مانند اکسیژن، دی اکسید کربن و ازت ترکیب یافته است. زمین، یا به عبارت دیگر خاک، محلی است که کلیه فعل و انفعالات بشر و نیز دنیای گیاهان و جانوران در آن واقع است؛ یعنی پوشش خاکی است که قسمت درونی زمین را در بر می‌گیرد. بیوسفر لایه‌ای است که زمین را در بر گرفته و با هیدروسفر، از بیوسفر و اتمسفری که در مجاور سطح زمین قرار دارند، تشکیل شده است. درون این لایه که شکل‌های گوناگون حیات اعم از انسان و دیگر جانداران که بر روی کره خاک به وجود آمده است، منابع اصلی استمرار حیات روی زمین، یعنی آب،

^{۳۰}. ناصر قاسمی، حقوق کیفری محیط زیست، ویرایش سوم انتشارات خرسندی، تهران، ۱۳۹۱.

هوا و غذا از بیوسفر تأمین می‌گردند. هیدروسفر نیز مجموعه‌ای مرکب از اقیانوس‌ها، دریاچه‌ها، دریاها و مانند آن است که ضامن بقای حیات تمامی موجودات و جانداران است.

همچنین در تعریف محیط زیست آمده است: «محیط زیست عبارت است از محیطی که فرایند حیات را فرا گرفته و با آن بر هم کنش دارد. محیط زیست از طبیعت جوامع انسانی و نیز فضاهایی که با فکر و به دست انسان ساخته شده‌اند، تشکیل یافته است و کل فضای زیستی کره زمین همین زیست کره (بیوسفر) را فرا می‌گیرد.»

در تعریف دیگری که از محیط زیست بیان شده است، محیطی است با خصایص بیولوژیکی، شیمیایی و فیزیکی؛ معنی که در آن محیط، بشر و سایر موجودات ذی حیات در طول عمر زندگی خود می‌توانند از یک زندگی طبیعی بهره‌مند باشند.

در تعریف دیگر آمده است: محیط زیست یک هدیه الهی است که از مجموعه منابع، موجودات، علل و شرایط هماهنگی که گرداگرد هر موجود زنده وجود دارد و استمرار زندگی و حیات منوط و وابسته به آن است، تشکیل می‌شود.

از تعریف‌هایی که ارائه شد، عناصر تشکیل دهنده آن نیز به خوبی شناخته می‌شود؛ به این ترتیب می‌توان گفت: اجزای تشکیل دهنده محیط زیست عبارت‌اند از: ۱. آب، ۲. هوا، ۳. زمین (خ) ۳۱.

تعریف جرم زیست محیطی

انسان از بدو خلقت برای تأمین احتیاجات به طبیعت روی آورده است. در ابتدای خلقت برای به دست آوردن پوشاک و غذا مجبور بود با وسایل ابتدایی خویش به شکار حیوانات وحشی پردازد و از گوشت و پوست آنها برای خوراک و پوشاک استفاده کند. با پیشرفت دانش بشری کم‌کم به اهلی کردن حیوانات و استفاده از آن مبادرت نمود و برای راحت

۳۱. ناصر قاسمی، پیشین، ص ۲۷.

بودن در خصوص شستشو و آشامیدن در کنار نهرها تجمع کرد و کم کم با افزایش جمعیت میزان استفاده انسان از طبیعت افزایش یافت و تا این هنگام با استفاده از طبیعت مشکلی برای طبیعت به وجود نمی‌آورد و طبیعت کاستی‌هایی را که انسان برای وی به وجود می‌آورد بازسازی می‌کرد و آلودگی‌هایی را که ناشی از ریختن زباله‌ها در رودخانه‌ها و شستشوی انسان در رودخانه‌ها و به دنبال آن در دریاچه‌ها و دریاها به وجود می‌آمد، خود طبیعت آن را مرتفع می‌کرد و خود را بازسازی می‌نمود؛ چون طبیعت ثابت کرده است که توان بازسازی خویش را دارد؛ هر چند این بازسازی روند طولانی داشته باشد. خلاصه با پیدایش انقلاب صنعتی، استفاده بشر از طبیعت روند رو به رشد به خود گرفته و انسان‌ها برای به دست آوردن مواد اولیه انقلاب صنعتی و غذا و دفع آلودگی‌های صنعتی برای طبیعت مشکل درست کرده‌اند و توان طبیعت برای بازسازی خود کم و کم تر شده و تعادل محیط زیست بر هم خورده است. سودجویی‌های انسان، لطمات فراوانی به طبیعت وارد کرد، آلودگی صنعتی، جنگل‌زدایی و شکار بی‌رویه حیوانات وحشی، برخی از اندیشمندان و حقوقدانان را به این نتیجه رساند که باید این دست‌اندازی انسان به طبیعت و محیط زیست را کنترل کند و نابسامانی‌های به وجود آمده را کنترل نماید تا محیط زیست بتواند به تعادل خود در بازسازی صدمات وارده برسد و خسارات وارده را کنترل نماید؛ از این رو این رفتارهای بشری باعث شد حیات انسان و موجودات زنده در آن محیط به خطر افتد و این امر باعث تصویب قوانینی در خصوص محیط زیست شد و برخی از رفتارهای بشری در خصوص محیط زیست جرم قلمداد شد.

کلمه جرم در لغت به معنی عصیان و گناه است و در اصطلاح برای جرم دیدگاه‌های مختلف و تعاریف گوناگونی بیان شده است که در صفحات قبل بیان گردیده و در یکی از تعاریف‌ها آمده است که جرم عبارت است از: «نقض قانون ممکلتی بر اثر عمل خارجی در صورتی که انجام وظیفه و یا اعمال حقی آن را تجویز نکند و مستوجب مجازات هم باشد» و جرم از نظر حقوق بین‌المللی به معنای رفتار مخالف به حقوق بین‌الملل است که کشورها بر مبنای معاهده یا عرف بین‌المللی آن را جرم شناخته‌اند و براساس یکی دیگر از تعاریف

هایی که در باره جرم بین المللی آمده است و جرم بین المللی عبارت است از: «رفتاری که مستقیماً وجود جامعه بین المللی را تهدید نمی کند؛ ولی به مصالح کلی زیان می رساند.» بنابراین از آنجا که جرایم بین المللی رفتارهایی است که موازین حقوق بین الملل عمومی را رعایت نمی کند، به مصالحی که در این حقوق مورد حمایت قرار دارد، صدمه می زند، جامعه بین المللی را وادار کرده است تا برای این گونه رفتارها مجازات تعیین کند و با توجه به اینکه از سوی مجامع بین المللی، موضوع محیط زیست جهانی به عنوان میراث مشترک بشریت قلمداد شده است، پس می توان گفت که آلوده کردن و تخریب محیط زیست جرم بین المللی است.^{۳۲}

در قوانین ایران تعریف جامعی از جرایم زیست محیطی به میان نیامده است. با بررسی قوانین موجود، مشاهده می شود مصادیق و عناوین مجرمانه در خصوص محیط زیست گاهی به شکل عام و گاهی به شکل خاص مورد توجه واقع شده است؛ در قوانین ایران نیز تخریب و آلودگی محیط زیست مورد توجه واقع شده است.

در ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (مصوب ۱۳۵۳/۳/۲۸ و اصلاحیه ۷۱/۸/۲۴) یکی از جرایم مربوط به محیط زیست تعریف شده و در این ماده قانونی آمده است: «اقدام به هر عملی که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم نماید ممنوع است» و منظور از آلوده ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا، خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد.^{۳۳}

در این قانون مشاهده می شود قانون گذار از کلمه «ممنوع» استفاده نموده است که

^{۳۲} . ناصر قاسمی، پیشین.

^{۳۳} . مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران، دفتر حقوقی و امور مجلس، انتشارات سازمان محیط

می‌توانست و بهتر بود از کلمه‌ی «جرم» استفاده کند و البته ممکن است تغییراتی در محیط زیست ایجاد شود؛ ولی در عین حال جرم محقق نشود که در این مورد در تبصره همین ماده قانونی «استعمال سموم به منظور مبارزه با آفات نباتی و جانوران و حشرات موذی با رعایت قوانین و مقررات وزارت جهاد کشاورزی مشمول این ماده نخواهد بود» که این موضوع را مقنن از جرم بودن خارج می‌کند.

در ماده ۶۸۸ از قانون مجازات اسلامی نیز یکی از مصادیق و جرایم محیط زیست آورده شده است و هر چند که ملاحظه می‌شود جمله «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود» در قانون به وسیله‌ی مقنن تصویب شده است، به نظر می‌رسد «تهدید علیه بهداشت عمومی» که مصادف با جرم علیه محیط زیست باشد، ولی با ادامه ماده قانونی مشاهده می‌شود ماده قانونی در صدد بر شمردن نحوه آلودگی است و برای انحاء مختلف آلودگی مجازات تعیین کرده است و این یک ماده کلی است در خصوص انحاء مختلف آلودگی.

در آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب (مصوب شماره ۱۸۲۴۱ / ت ۷۱ ه مورخه ۱۳۷۳/۳/۱۶ هیئت وزیران) و در بند سوم ماده ۱ برای آلودگی به صورت خاص تعریف آورده و یکی از اجزای محیط زیست را - که آب است - تعریف کرده است: «تغییر مواد محلول یا معلق یا تغییر درجه حرارت و دیگر خواص فیزیکی و شیمیایی و بیولوژیکی آب در حدی که آن را برای مصرفی که برای آن مقرر است مضر یا غیر مفید سازد» و نیز قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا (مصوب ۱۳۷۴/۲/۳) به صورت خاص یکی دیگر از مواد آلودگی را آورده و آلودگی هوا را در ماده ۲ همین قانون تعریف کرده و نیز در این قانون آلودگی هوا را ممنوع کرده است که عین متن ماده ۲ همین قانون آورده می‌شود. «منظور از آلودگی هوا عبارت است از وجود و پخش یک یا چند آلوده‌کننده اعم از جامد، مایع، گاز، تشعشع پرتوزا و غیر پرتوزا در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را به طوری که زیان آور برای انسان و یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد تغییر

همان طور که آورده شد، برای آلودگی آب و هوا و خاک تعریف‌هایی آورده شده است که نمی‌توان آن را به عنوان تعریف برای جرم زیست محیطی شمرد؛ ولی استاد محترم در کتاب خویش (حقوق کیفری محیط زیست) برای جرم زیست محیطی تعریفی آورده که قابل توجه است و آن عبارت است از: «هر نوع فعل یا ترک فعل که سبب ورود زیان و صدمه شدید به محیط زیست و به مخاطره انداختن جدی حیات و سلامت انسان و سایر جانداران شود که در قانون بر آن مجازات در نظر گرفته شده باشد»؛ بنابراین هر گونه ایراد خسارت به اجزای جاندار و غیر جاندار اکوسیستم، جرم زیست محیطی محسوب می‌شود و باید برابر ضوابط و مقررات قانونی مرتکب یا مرتکبین به مجازات مربوط برسند.^{۳۵}

تعریف جرم تخریب محیط زیست

تخریب منابع طبیعی کشور پدیده ایست که در چند دهه اخیر بیش از گذشته گسترش یافته و ذهن کارشناسان، دست اندرکاران و مسئولین را کم و بیش به خود متوجه نموده است. از جمع عواملی که از آنها به عنوان عوامل تأثیرگذار در بروز این وضعیت یاد می‌شود، از جمله عوامل قانونی، تشکیلاتی، اداری و حقوقی مرتبط با منابع طبیعی می‌باشد.

مبانی و انواع تخریب

مبانی تخریب محیط زیست

منابع طبیعی، بستر حیات و توسعه پایدار کشور و پشتوانه بخش کشاورزی محسوب می‌شود و نقش آن در تولید و حفظ خاک، تامین غذا، تولید اکسیژن و تلطیف هوا و غیره بر کسی پوشیده نیست و با توجه به مفاهیم توسعه پایدار، این مواهب الهی، میراث گذشتگان ما نیست بلکه امانت نسل‌های بعدی در نزد ماست که می‌بایست بدرستی حفظ شده، توسعه یافته و بهره‌برداری شوند. آموزه‌های گرانقدر دین مبین اسلام و آخرین

^{۳۴} . مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست

^{۳۵} . قاسمی، پیشین، ص ۵۹.

دستاوردهای علمی و فنی در زمینه مدیریت اصولی و پایدار منابع و افزایش بهره‌وری، حاکی از آن است که می‌بایست حداکثر تلاش جهت استفاده درست و اصولی از این منابع در راه رسیدن به اهداف متعالی و درست (صحیح)، بعمل آید.

با توجه به محدودیت‌های موجود در بخش منابع طبیعی و تخریب و خسارات عدیده وارده بدلیل بهره‌برداری بی‌رویه و یا نامناسب و از طرف دیگر شرائط خاص اقتصادی - اجتماعی کشور ایجاب می‌نماید تا بجای تحمیل فشارهای مضاعف بر بخش منابع طبیعی، در سایر بخش‌های کشاورزی، صنعت، خدمات، اکوتوریسم و ... سرمایه‌گذاری بیشتری صورت پذیرد. جای تاسف است که بعضاً بهره‌برداری‌های غیراصولی و بیش از توان اکولوژیکی عرصه‌ها، نه تنها سبب تخریب و اتلاف منابع ذیقیمت آب، خاک و پوشش گیاهی (تنوع زیستی) در بالادست حوضه‌های آبخیز می‌شود بلکه سبب اتلاف و تضییع سرمایه‌گذاری‌ها در پایین دست می‌گردد که مثال بارز آن پر شدن مخازن سدها از رسوبات (کاهش عمر مفید آنها)، خسارات ناشی از سیل و زمین لغزش بر تاسیسات زیربنایی، راه‌های ارتباطی، مزارع کشاورزی و تاسیسات پرورش آبزیان، شهرها و آبادی‌ها و غیره و همچنین مشکلات عدیده زیست‌محیطی موجود است.

انواع تخریب محیط زیست

تخریب و انهدام محیط زیست از نگاه‌های مختلف قابل طبقه‌بندی می‌باشد. بر یک مبنا می‌توان تخریب محیط زیست را به دو قسم محدود و گسترده طبقه‌بندی کرد و از جهت دیگر می‌توان آن را به دو بخش جبران‌پذیر (تجدیدشونده) و جبران‌ناپذیر (غیر قابل تجدید) تقسیم نمود و نیز می‌توان از حیث عناصر و اجزای محیط زیست، برای آن دو، گونه‌های تخریب اجزای جاندار و نیز غیر جاندار ترسیم کرد.^{۳۶}

^{۳۶} - قاسمی، ناصر؛ مبانی تحقق جرائم زیست محیطی، مجله: دیدگاه‌های حقوق قضایی « زمستان ۱۳۸۵ و

تخریب محدود و جزئی

تخریب محدود و جزئی در حد یک یا چند مورد مانند: شکار، صید حیوان، قطع درخت

... و ۳۷

-تخریب گسترده و فراگیر

تخریب گسترده و فراگیر، دربرگیرنده موارد متعدد و سطح وسیع مانند ویرانی مناطق مسکونی، صید تعداد زیادی از آبزیان، تخریب مناطق وسیع جنگلی و....

تخریب جبران پذیر و تجدید شونده

بعضی از منابع طبیعی که اصطلاحاً «منابع تجدیدپذیر» نامیده می‌شوند به گونه‌ای هستند که در صورت اعمال مدیریت صحیح و بهره‌وری اصولی می‌توان همواره بدون آن که اصل این منابع دچار کاستی شود، از آنها سود جست، جنگل، مراتع، آب، خاک و جانوران وحشی از جمله این منابع اند.

تخریب جبران ناپذیر و غیر قابل تجدید

تخریب جبران ناپذیر و غیر قابل تجدید مانند تخریب لایه اوزون.

تخریب اجزای جاندار محیط زیست

تخریب اجزای جاندار محیط مانند حیوانات و جانوران مختلف، جنگل و پوشش گیاهی

.... و

تخریب اجزای غیر جاندار محیط زیست

تخریب اجزای غیر جاندار محیط مانند خاک، اموال منقول و....

خسارات زیست محیطی:**خسارت به گونه‌ها و زیست گاههای طبیعی**

انقراض گونه‌ها یکی از دلایل عمده‌ی نگرانی به شمار می‌رود. گونه‌ها اساساً در نتیجه‌ی دو فرآیند در معرض خطر و انقراض قرار می‌گیرند. چند پارگی زیستگاه‌ها به تفکیک زیستگاه طبیعی یک ارگانسیم اطلاق می‌گردد که اساساً به خاطر گسترش مناطق شهری اتفاق می‌افتد. در طول ۵۰۰ سال گذشته، حدوداً ۸۶۹ گونه‌ی گیاهی و جانوری بر روی زمین از بین رفته‌اند و انقراض این گونه‌ها به خاطر سهل انگاری انسان‌ها بوده است. از سوی دیگر، تخریب زیستگاه‌ها زمانی رخ می‌دهد که تبدیل مناطق جنگلی به زمین اثرات نامطلوب بر حیوانات می‌گذارد و این اثرات نامطلوب به حدی است که حیوانات زیستگاه طبیعی خود را از دست می‌دهند. هر دوی این فعالیت‌ها می‌توانند باعث انقراض برخی گونه‌ها و تهاجمی‌تر شدن برخی دیگر می‌شود.

انقراض برخی گونه‌ها و فزونی زیستی به طور قابل توجهی باعث برهم خوردن تعادل طبیعت می‌شوند. دلیل اصلی این امر اختلالی است که در چرخه‌ی غذایی ایجاد می‌شود. یک مثال ساده در این رابطه می‌تواند فزونی زیستی جیوه در عقاب‌ها باشد که ممکن است باعث انقراض این پرندگان در سال‌های آینده شود. با این حال، می‌دانیم که عقاب‌ها مار شکار می‌کنند و در نتیجه اگر قرار باشد نسل عقاب‌ها منقرض شود تعداد مارها افزایش می‌یابد.

آلودگی زمین

انواع مختلف آلودگی احتمالاً بزرگترین مشکل زیست محیطی محسوب می‌شوند که امروزه پیش روی ما قرار دارند. آلودگی زمین یکی از انواع عمده آلودگی است که ما در این جا به شکل گسترده به آن می‌پردازیم.

آلودگی زمین یکی از مهلک‌ترین انواع آلودگی‌هاست. به این خاطر آن را مهلک توصیف می‌کنم که ما به خاطر فعالیت‌های گوناگونی که انجام می‌دهیم و تصمیمات مختلفی که

می گیریم متوجه نمی شویم زمین چه وقت و چگونه آلوده می شود. هنگامی که فعالیت هایمان باعث آلودگی آب می شوند ما این موضوع را متوجه می شویم، زیرا مشاهده می کنیم که کیفیت آب بدتر می شود. به همین نحو، آلودگی صوتی، نوری و تصویری قابل تشخیص هستند، زیرا قادریم این گونه آلودگی ها را مشاهده کرده یا احساس نماییم. با این حال، آلودگی زمین به آسانی قابل تشخیص نیست، زیرا این موضوع که چه چیزی باعث تخریب زمین می شود برای ما قابل فهم نیست.

آلودگی دریاها

آلودگی دریاها مشکل بزرگی است که هم بر دریا و هم بر سایر بخشهای زمین تاثیر گذاشته و بطور مستقیم ارگانسیم های اقیانوسی و به طور غیر مستقیم سلامتی انسان را تهدید می کند. نشت نفت، زباله های سمی و دفع سایر مواد مضر از اصلی ترین عوامل آلوده کننده دریاها هستند. ضروری است میزان آگاهی مردم در این باره افزایش یابد چرا که با شناخت بیشتر آلوده کننده ها بهتر می توانند مانع افزایش آنها در آبهای دریاها شوند.

این زباله ها مود سمی هستند که به داخل اقیانوس ها ریخته می شوند. آنها به حیات بسیاری از گیاهان و جانوران اقیانوسها لطمه میزند و سلامتی انسانها را تهدید می کند. در واقع زباله های سمی خطرناک ترین آلاینده های اقیانوسی به شمار می آیند. در زنجیره غذایی یک ارگانسیم سمی بوسیله دیگری مثلاً یک جانور بزرگتر خورده می شود این جانور هم بوسیله جانور دیگری خورده می شود که در نهایت بخشی از غذای ما انسانها را تشکیل می دهد. زباله های سمی از طریق گورستانها، زباله ها، معادن و مزارع به دریاها و اقیانوسها راه پیدا می کنند. مواد شیمیایی مورد استفاده در مزارع و نیز فلزات سنگین کارخانجات می توانند اثر مخربی بر حیات دریا و بشر داشته باشند. بسیاری از ماهیگیران معتقدند که جمعیت زیادی از ماهیها بر اثر مواد شیمیایی سمی در حال نابودی است. سرب یکی از زیان آورترین مواد سمی آبدریاها است. این ماده سمی می تواند به مغز، کلیه و دستگاه تناسلی آسیب برساند. همچنین نواقص بدو تولد را در کودکان به دنبال داشته باشد. تحقیقات نشان داده است این ماه سمی ضریب هوشی کودکان را پایین می آورد، در رشد آنها اختلال

ایجاد می کند و زمینه بروز مشکلات شنیداری در آنها می شود. رنگهای صنعتی، باتریهای سربی، طعمه های ماهیگیری، برخی وسایل سرامیکی و لوله های آب سرب را وارد محیط می کند.

آلاینده های شیمیایی نظیر گازوئیل از طریق آگروز موتور کشتی های در حال حرکت وارد آبدریاها شده و باعث آلودگی این آبها و مرگ جانوران دریایی می گردد.

مواد شیمیایی که برای از بین بردن حشرات و جانوران موذی به کار می روند، کودهای شیمیایی و مواد شیمیایی یا طبیعی که برای رشد بهتر محصولات در کشاورزی مورد استفاده قرار می گیرند از جمله دیگر آلاینده ها به شمار می روند.

با بارش باران مواد شیمیایی کودها و آفت کشها شسته و در نهایت وارد آبدریاها می شوند. یک راه برای کاهش آلودگی ناشی از این کودها و حشره کش ها این است که بدانید که به چه میزان می باید از آنها استفاده کنید.

بدیهی است که نوع اقلیم تاثیر شگرفی بر گیاهان و جانوران محیطهای طبیعی، دریاها و فعالیتهای بشری نظیر کشاورزی و ... دارد که چگونگی این تاثیر بستگی به آن دارد که میزان تغییرات اقلیمی چقدر باشد و با چه سرعتی اتفاق بیافتند و چگونه این محیط بتواند خود را با شرایط جدید وفق دهد. گرم شدن کلی زمین بخشهای مختلف دریاها را تحت الشعاع قرار می دهد. این پدیده موجب می شود آبدریاها بالا بیاید و این جزایر همراه با گیاهان، جانوران و حتی خانه های مردم و ساکنان آن به زیر آب برده شوند. از سوی دیگر رخداد این پدیده موجب گرم تر شدن آبهای اقیانوسی می گردد که بر اثر آن جلبکها که غذای تشکیل دهنده برخی انواع ماهیان هستند، از بین می روند و با مرگ این ماهیها جانورانی که از آنها تغذیه می کردند دچار مشکل شوند و همین امر باعث ایجاد اختلال در زنجیره غذایی می گردد. در قلمرو جرایم زیست محیطی موارد اندک و نادری وجود دارد که این جرم غیر عمدی و ناشی از بی احتیاطی، بی مبالائی و مانند آن است. برای نمونه می توان از جرم زیست محیطی که در قسمت دوم مادهی ۲ قانون حفاظت دریا و

رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی مطرح شده است نام برد. در این بخش از ماده یاد شده آمده است: «در صورتی که آلودگی به واسطه بی‌مبالاتی یا بی‌احتیاطی واقع شود مجازات مرزی و آبهای داخلی و دریای سرزمینی به دو شکل ممکن است رخ دهد: ۱- به صورت عمدی که موضوع قسمت اول این ماده است و در گذشته نیز مورد بحث قرار گرفته است. ۲- به صورت غیرعمدی که موضوع قسمت دوم این ماده است و مربوط به مبحث کنونی است.

به این ترتیب اگر شخصی بر اثر وجود یکی از عناصر تقصیر مانند بی‌احتیاطی، باعث آلودگی این بخش از محیط زیست دریایی که در این ماده مورد توجه قرار گرفته است؛ بشود، مرتکب یک جرم زیست محیطی غیرعمدی شده است. یعنی بدون آنکه در انجام این کار و وقوع این آلودگی سوء نیتی داشته باشد، سبب بروز این معضل زیست محیطی شده است و چون مرتکب در انجام این جرم قصد مجرمانه نداشته است، به دلیل مقنن نیز کیفر چنین جرمی را تنها حداقل میزان جزای نقدی مقرر درباره مجرمی که به عمد مرتکب این جرم شده است، تعیین کرده است و کیفر حبس را نیز درباره وی مقرر نکرده است.

همچنین در بند ب ماده ۶ قانون مورد بحث به آلودگی غیرعمدی محیط زیست دریایی مورد نظر این قانون اشاره شده است. و به همین دلیل نیز مرتکب را از کیفرهای مقرر در ماده ۲ معاف دانسته است. در این بند آمده است: «آلودگی غیرعمدی که در نتیجه نشتی پیش‌بینی نشده و یا معلول خرابی و خلل اتفاقی کشتی و یا خطوط لوله و یا تأسیسات باشد مشروط بر آنکه پس از وقوع اقدامات فوری به منظور جلوگیری و رفع آثار آن صورت گرفته باشد.»

فصل چهارم: انواع آلودگیهای زیست محیطی

جرایم آلاینده‌گی های زیست محیطی

با توجه به مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران، مشاهده می‌شود قوانین مختلف و بسیار پراکنده‌ای در خصوص آلودگی محیط زیست وجود دارد که برخی در مورد آلودگی هوا، برخی در مورد آلودگی آب و برخی در مورد آلودگی صوتی و برخی نیز در مورد آلودگی محیط زیست است و در خصوص آلودگی قانون یک‌پارچه و منسجمی وجود ندارد که این امر نیز موجب دشواری در خصوص بررسی موضوع و دشواری در خصوص رسیدگی به این پرونده‌ها می‌شود.

یک تعریف جامع در خصوص آلودگی محیط زیست وجود دارد که در ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست آورده شده است: «منظور از آلوده ساختن محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب و هوا، خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی و شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار و ابنیه باشد تغییر دهد.» در تبصره ۲ ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی عین همین مطلب آورده شده است.

آیین‌نامه اجرایی نحوه جلوگیری از آلودگی صوتی در بند دوم ماده ۱ آورده است: «آلودگی صوتی عبارت است از پخش و انتشار هر گونه صوت و صدا و ارتعاش بیش از حد مجاز و مقرر در فضای باز (غیر سرپوشیده) و در بند سوم همین ماده حد مجاز آلودگی صوتی را آورده است.

آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب در بند سوم ماده ۱ آورده است: «آلودگی آب: تغییر مواد محلول یا معلق یا تغییر درجه حرارت و دیگر خواص فیزیکی و شیمیایی و بیولوژیکی آب در حدی که آن را برای مصرفی که برای آن مقرر است مضر یا غیر مفید سازد.»

با بررسی قوانین ملاحظه می‌شود جرایم در خصوص آلودگی در قوانین زیر آورده شده است:

۱. قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (مصوب ۱۳۵۳/۳/۲۸ و اصلاحیه ۱۳۷۱/۸/۲۴)

که در این قانون در ماده ۱۲ و ۱۳ عنوان جزایی را آورده است و سپس در ماده ۱۴ اداره محیط زیست را به عنوان شاکی ذی سمت برای شکایت و طرح دادخواست معرفی و در ماده ۱۵ مأموران سازمان محیط زیست را که تحت نظر دادستان تعلیم دیده باشند به عنوان ضابط معرفی کند.

۲. قانون شکار صید (مصوب ۱۳۴۶/۳/۱۶ با اصلاحات بعدی) که در این قانون در ماده ۱۲ در خصوص آلودگی آب رودخانه و دریاچه‌ها و تالاب‌های حفاظت شده و چشمه‌ها و آبشخورها پرداخته و موضوع در خصوص آلودگی آب و جرم علیه حیوانات است و در لا به لای قوانین برای حمایت از حیوانات حیات وحش چنین ماده قانونی نیز آورده شده است.

۳. قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا (مصوب ۱۳۷۴/۲/۳) که عنوان‌های جزایی در مواد ۲۸ الی ۳۲ قانون آورده است.

۴. قانون مدیریت پسماندها (مصوب ۱۳۸۳/۲/۲۰) که در آن بعد از تعیین و تعریف انواع پسماندها و مدیریت اجرایی پسماند در ماده ۱۳ به مخلوط کردن پسماندهای پزشکی با سایر پسماندها و تخلیه و پخش آنها در محیط یا فروش، استفاده و بازیافت این نوع پسماندها را ممنوع اعلام کرده و در مواد ۱۶ و ۱۷ به عنوان‌های جزایی و مجازات پرداخته است.

۵. قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی (مصوب ۱۳۵۴/۱/۴) که در این قانون به لحاظ اینکه این کشور در منطقه نفت‌خیز واقع شده و نیز کشورهای همسایه نیز در حال استخراج و صدور نفت از خلیج فارس و دریای خزر هستند به آلودگی آب با مواد نفتی پرداخته شده و در مواد ۲ و ۷ به تعیین مجازات اقدام نموده است.

۶. قانون اصلاح قانون ایمنی راهها و راه آهن (مصوب ۱۳۷۹/۲/۱۱) که در ماده ۷ این قانون در خصوص آلودگی اطراف راهها اقدام به تعیین مجازات نموده است.

۷. قانون حفاظت در برابر اشعه (مصوب ۱۳۶۸/۱/۲۰) و هدف این قانون حفاظت کارکنان،

مردم، نسلهای آینده و محیط در برابر اثرات زیان آور اشعه است و در مواد ۱۸ الی ۱۹ در خصوص جرایم و مجازات‌ها بحث نموده است.

۸. قانون مجازات اسلامی که در ماده ۶۸۸ و تبصره‌های ذیل آن به آلودگی پرداخته است. جرم آلودگی محیط شامل مواد متعددی می‌شود که به ترتیب در موارد زیر آورده می‌شود:

جرم آلودگی آب

. عنوان مجرمانه: آلوده نمودن آب رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و تالاب‌های حفاظت شده، چشمه‌ها و آبشخورها به موادی که باعث آلودگی آب و از بین رفتن آبزیان شود.

مجازات قانونی: بند دال ماده ۱۲ قانون شکار و صید و در صورتی که قاضی صادرکننده حکم بخواهد حداقل حبس - که سه ماه است - در نظر بگیرد باید علاوه بر ماده قانون مذکور به بند دوم ماده ۳ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین اشاره نماید و در این صورت بالاجبار حبس به جزای نقدی تبدیل خواهد شد.

توضیحات: با توجه به اینکه این مورد آلودگی آب در قانون شکار و صید آمده، استنباط می‌شود که منظور قانون‌گذار حمایت از حیات وحش آبرزی است و ثانیاً هر آلودگی جرم نیست، آن آلودگی آبی از نظر قانونگذار جرم است که باعث از بین رفتن آبزیان شود.

۲. عنوان مجرمانه: آلوده کردن رودخانه‌های مرزی و آبهای داخلی و دریای سرزمین ایران به نفت یا هر نوع مخلوط نفتی خواه توسط کشتی‌ها و خواه توسط سکوها یا حفاری یا جزایر مصنوعی (اعم از ثابت و شناور) و خواه توسط لوله‌ها و تأسیسات و مخازن نفتی واقع در خشکی یا دریا.

مجازات قانونی: حبس از شش ماه تا دو سال یا پرداخت جزای نقدی از یک تا ده میلیون ریال یا به هر دو مجازات.

مستند قانونی: ماده ۲ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی، مصوب ۱۳۵۴/۱/۴.

۳. عنوان مجرمانه: آلوده کردن روخانه‌های مرزی و آب‌های داخلی و دریای سرزمین ایران به نفت یا هر نوع مخلوط نفتی به واسطه بی‌مبالاتی یا بی‌احتیاطی. مجازات قانونی: یک میلیون ریال.

مستند قانونی: ماده ۲ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی.

اولاً در این بند از عنوان مجرمانه جرم غیر عمدی است؛ زیرا کلمه‌ی بی‌احتیاطی با بی-مبالاتی آورده شده است بر خلاف بند قبلی؛ ثانیاً مجازات این بند عنوان مجرمانه حداقل جزای نقدی - که یک میلیون ریال است - آورده شده است که با توجه به تورم موجود در کشور و سال تصویب قانون هم اکنون این مجازات باز دارندگی ندارد؛ ثالثاً رسیدگی به این بند در صلاحیت دادگاه نیست بلکه در صلاحیت شورای حل اختلاف است؛ رابعاً نیروی دریایی یا ژاندارمری (در حال حاضر نیروی انتظامی) وظیفه متوقف کردن نفتکش یا جلوگیری از ادامه عملیات در مورد سایر آلوده‌کننده‌ها را دارد.

موارد استثنا: برای عنوان جزایی اخیرالذکر استثنائاتی با توجه به ماده ۶ قانون مذکور قائل شده‌اند که در آن موارد آلودگی نفت جرم نیست و استثنا به این صورت است که آلودگی الف- به خاطر دفع خطر از کشتی باشد، ب- به خاطر نجات جان اشخاص باشد مشروط به آنکه اولاً میزان آلودگی با خطری که کشتی یا سرنشینان را تهدید می‌کند متناسب باشد و ثانیاً پس از وقوع آلودگی اقدامات فوری به منظور جلوگیری از آلودگی و رفع آثار آن صورت گرفته باشد و بقیه در بندهای ب، ج، د، ه و استثنائات دیگر آورده شده است.

۳- عنوان مجرمانه: عدم اطلاع رسانی فوری به مقامات صلاحیت دار و نزدیک ترین بندر در مورد آلودگی نفتی بوسیله مسئولین مربوطه

مستند قانونی: تبصره ماده ۶ ناظر به ماده ۲ از قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی و آلودگی با مواد نفتی

مجازات قانونی: حبس به مدت شش ماه یا پرداخت جزای نقدی به مبلغ یک میلیون ریال.

۴. عنوان مجرمانه: عدم اجرای دستور کتبی مقامات به منظور جلوگیری از آلودگی. مجازات قانونی: شش ماه حبس یا پرداخت جزای نقدی به مبلغ یک میلیون ریال. مستند قانونی: ماده ۷ ناظر به ماده ۲ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی.
۵. عنوان مجرمانه: عدم نگهداری دفتر ثبت مقرر در ماده ۳ یا درج مطالب نادرست و خلاف واقع در آن دفتر. مجازات قانونی: شش ماه حبس یا پرداخت جزای نقدی به مبلغ یک میلیون ریال. مستند قانونی: ماده ۷ ناظر به ماده ۳ و ۲ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی.
۶. عنوان مجرمانه: آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه‌ها. مستند قانونی: ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی.

جرم آلودگی خاک

با بررسی قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست ملاحظه می‌شود در ماده ۹ آلوده ساختن محیط زیست تعریف شده است که در تبصره ۲ ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی نیز همین تعریف عیناً تکرار شده و مشاهده می‌شود در تعریف، آلودگی خاک به صراحت بیان کرده است و آلوده ساختن خاک ممنوع اعلام شده و با عنایت به قانون مدیریت پسماند که در بند دال قسمت جیم ماده ۲ منظور از آلودگی را به تعریف مقرر در ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست که در بالا ذکر شده، حواله کرده است و اینکه قانون‌گذار به صورت روشن برای آلوده ساختن خاک مجازات تعیین کند، این کار را انجام نداده است؛ ولی با بررسی دقیق قوانین مخصوصاً قانون مدیریت پسماندها مشاهده می‌شود قانون‌گذار با زبان بی‌زبانی و در حقیقت به مجازات آلودگی خاک با پسماندها پرداخته و

مجازات تعیین کرده است.

اما برای خاک که از جمله عناصر اصلی محیط زیست است به غیر از آلودگی، تخریب نیز می‌توان در نظر گرفت که به نوعی خودش آلودگی خاک است که در بخش جداگانه عناوین مجرمانه در خصوص تخریب و تصرف و شدن تجاوز به عرصه های ملی آورده خواهد شد.

جرم آلودگی ناشی از زباله، نخاله و پسماندها

۱. عنوان مجرمانه: ریختن زباله، نخاله، مصالح ساختمانی، روغن موتور و نظایر آن در راهها و راه آهن و حریم قانونی آنها در خارج یا داخل محدوده ی قانونی شهرها.

مجازات قانونی: در صورت وقوع تخریب به حبس از سه ماه تا دو سال و در غیر این صورت علاوه به رفع موانع و رفع تجاوز و جبران خسارت به یک تا شش ماه حبس یا پرداخت جزای نقدی از پانصد هزار تا پنج میلیون ریال.

مستند قانونی: تبصره یک ماده ۷ قانون اصلاح قانون ایمنی راهها و راه آهن مصوب ۱۳۷۹/۲/۱۱.

رسیدگی به این موضوع خارج از نوبت در صورت فوق العاده انجام می‌شود.

۲. عنوان جزایی: نگهداری، مخلوط کردن، جمع آوری، حمل و نقل، خرید و فروش، دفع، صدور تخلیه پسماندهای عادی در محیط.

مجازات قانونی: در بار اول به پرداخت جریمه از پانصد هزار تا یک صد میلیون ریال و برای سایر پسماندها از دو میلیون تا یکصد میلیون ریال و در صورت تکرار هر بار به دو برابر مجازات قبلی محکوم می‌شود.

۳. عنوان مجرمانه: مخلوط کردن پسماندهای پزشکی با سایر پسماندها و تخلیه و پخش آنها در محیط یا فروش، استفاده و بازیافت این نوع پسماندها.

مجازات قانونی: در بار اول پرداخت جزای نقدی از دو تا یکصد میلیون ریال و در صورت

تکرار به دو برابر حداکثر مجازات و در صورت تکرار مجدد هر بار به دو برابر مجازات بار قبل محکوم می‌شود.

مستند قانونی: ماده ۱۶ ناظر به ماده ۱۳ قانون مدیریت پسماندها.

با توجه به بند دوم قسمت «ب» ماده ۱ قانون مذکور پسماندهای پزشکی (بیمارستانی) به کلیه‌ی پسماندهای عفونی و زیان‌آور ناشی از بیمارستانها، مراکز بهداشتی، درمانی، آزمایشگاه‌های تشخیص طبی و سایر مراکز مشابه گفته می‌شود. سایر پسماندهای خطرناک بیمارستانی از شمول این تعریف خارج است.

۴. عنوان مجرمانه: عدم اعاده پسماندهای مشمول کنوانسیون بازل به کشور مبدا یا عدم معدوم کردن آنها در داخل کشور تحت نظارت سازمان حفاظت محیط زیست با هزینه خود و به نحو مناسب.

مجازات قانونی: در بار اول پرداخت جزای نقدی از دو تا یکصد میلیون ریال و در صورت تکرار هر بار به دو برابر مجازات قبلی.

مستند قانونی: ماده ۱۷ ناظر به ماده ۱۴ قانونی مدیریت پسماندها.

پسماندهای ویژه به کلیه‌ی پسماندهایی گفته می‌شود که به دلیل بالا بودن حداقل یکی از خواص خطرناک از قبیل: سمیت، بیماری‌زایی، قابلیت انفجار یا اشتعال، خوردندگی و مشابه آن به مراقبت ویژه نیاز داشته باشد و آن دسته از پسماندهای پزشکی و نیز بخشی از پسماندهای عادی صنعتی، کشاورزی که به مدیریت خاص نیاز دارند جزو پسماندهای ویژه محسوب می‌شوند.

۵. عنوان مجرمانه: ریختن زباله در خیابان‌ها.

مستند قانونی: ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی.

مجازات: حبس تا یک سال.

دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید

ماده ۶۸۸- هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل: آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه ها، زباله در خیابانها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می باشد. و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند، به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

• تبصره ۱- تشخیص اینکه اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته

می شود و نیز غیرمجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و همچنین اعلام جرم مذکور حسب مورد بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود. (اصلاحی مصوب ۱۳۷۶/۵/۸)

تبصره ۲- منظور از آلودگی محیط زیست عبارتست از: پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را بطوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد، تغییر دهد

انباشتن زباله در خیابان ها و کشتار غیر مجاز دام

ماده ۶۷۹- هر کس به عمد و بدون ضرورت حیوان حلال گوشت متعلق به دیگری یا حیواناتی که شکار آنها توسط دولت ممنوع اعلام شده است را بکشد یا مسموم و یا تلف یا ناقص کند به حبس از نود و یک روز تا شش ماه یا جزای نقدی از یک میلیون و پانصد هزار ریال تا سه میلیون ریال محکوم خواهد شد

استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی

استفاده از فاضلاب خام به هیچ عنوان مجاز نبوده و فقط بر اساس درجه تصفیه آن، طبق استاندارد خروجی فاضلاب محیط زیست، برای آبیاری محصولات غیر خوراکی استفاده می گردد.

فاضلاب ها می توانند علاوه بر عوامل میکروبی و شیمیایی دارای سموم دفعی مختلف نیز باشند که سلامت کشاورزان و مصرف کنندگان محصولات آبیاری شده با فاضلاب خام نظیر سبزیجات و صیفی جات را به خطر بیندازد.

ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی هرگونه اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه ها، زباله ها در خیابان ها، کشتار غیر مجاز دام و استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می باشد و متخلفان مشمول مجازات خواهند شد.

جرم آلودگی شیمیایی و هسته ای

۱. عنوان مجرمانه: عدم استفاده از وسایل حفاظتی پیش بینی شده و همچنین عدم رعایت دستورالعمل های حفاظتی توسط کارکنان با اشعه.

مجازات قانونی: پرداخت جزای نقدی از ده هزار تا یک صد و پنجاه هزار ریال.

مستند قانونی: بند ۱ ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه (مصوب ۱۳۶۸/۱/۲۰).

۲. عناوین مجرمانه: گماردن افراد بدون انجام آزمایش های پزشکی لازم قبل از استخدام یا بدون مراقبت ها و آزمایش های دوره ای پزشکی در مدت اشتغال به کار با اشعه.

مستند قانونی: بند «ب» ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه.

مجازات: پرداخت جزای نقدی از ده تا پانصد هزار ریال.

۳. عناوین مجرمانه: گماردن برای کار با اشعه که طبق ماده ۱۰ کار با اشعه برای آنان ممنوع اعلام شده است.

مجازات قانونی: پرداخت جریمه نقدی از سی هزار تا یک میلیون ریال.

لازم به ذکر است ماده ۱۰ قانون مذکور افراد ذیل را ممنوع کرده است: ۱. افراد کمتر از ۱۸ سال غیر از موارد مستثنی به موجب آیین نامه مربوطه که با توجه به ماده ۱۷ آیین نامه اجرایی قانون حفاظت در برابر اشعه اشخاص بین ۱۶ تا ۱۸ سال سن مشغول در دوره‌ای آموزشی و پژوهشی می‌توانند در گروه کاری ب (با توجه به ماده ۷ گروه کاری «ب» به شخص حقیقی اطلاق می‌شود که در شرایطی کار می‌کند که معمولاً از دریافتی سالانه‌ای از ۰/۳ حد در معادل سالانه تجاوز نمی‌کند) مشروط به اینکه قوانین و مقررات و استانداردهای حفاظت در برابر اشعه را رعایت نمایند با کسب مجوز از واحد قانونی از مفاد بند ۱ ماده ۱۰ فصل دوم قانون مستثنی می‌گردند. افرادی که در نتیجه آزمایش‌های پزشکی مورد تأیید از واحد قانونی کار با اشعه برای سلامتی آنان زیان‌آور تشخیص داده شده باشد.

۴. عناوین مجرمانه: کوتاهی در اعلام موارد مذکور در مواد ۷، ۸ و ۹ قانون.

مستند قانونی: بند ۴ ماده ۱۸ و مواد ۷، ۸ و ۹ قانون حفاظت در برابر اشعه.

بر اساس بند الف ماده ۹ قانون شوراهای حل اختلاف مصوب ۱۳۸۷/۲/۲۹ رسیدگی به تمام بندهای یک الی ۴ در صلاحیت دادگاه نبوده بلکه در صلاحیت شوراهای حل اختلاف است.

۵. عناوین مجرمانه: بهره‌برداری از منابع مولد اشعه یا کار با اشعه بدون اتخاذ تدابیر حفاظتی و تدارک تجهیزات حفاظتی توصیه شده توسط واحد قانونی.

مستند قانونی: قسمت الف بند ۵ ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه.

مجازات قانونی: پرداخت جزای نقدی از سی هزار تا پنج میلیون ریال یا به حبس از یک تا

شش ماه یا به هر دو مجازات.

با توجه به بندهای ماده ۲ قانون مذکور «اشعه» یا «پرتو» شامل اشعه یون‌ساز و غیره یون‌ساز است و «منابع مولد اشعه» به مواد پرتوزا (راديوآکتیو) اعم از طبیعی یا مصنوعی یا مواد و اشیای حاوی آن یا دستگاهها و تأسیسات مولد اشعه اطلاق می‌گردد و «کار با اشعه» هر گونه فعالیتی است که در ارتباط با منابع مولد اشعه انجام می‌شود.

۶. عناوین مجرمانه: بهره‌برداری از منابع مولد اشعه یا کار با اشعه بدون نظارت شخص مسئول و مسئول فیزیک بهداشت.

مجازات قانونی: پرداخت جزای نقدی از سی هزار تا پنج میلیون ریال یا به حبس از یک تا شش ماه یا به هر دو مجازات.

مستند قانونی: قسمت «ب» بند ۵ ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه.

با توجه به بندهای ۵ و ۶ از ماده ۲ قانون مذکور شخص مسئول و مسئول فیزیک بهداشت تعریف شده است.

۷. عناوین مجرمانه: اخلال در امر نظارت و بازرسی واحد قانونی و ندادن اطلاعات لازم یا ارائه اطلاعات ناقص یا کذب به واحد قانونی و نیز هر اقدامی که موجب انحراف تشخیص واحد قانونی گردد.

مستند قانونی: قسمت «ج» بند ۵ ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه.

مجازات قانونی: پرداخت جزای نقدی از سی هزار تا پنج میلیون ریال یا حبس از یک تا شش ماه یا به هر دو مجازات.

۸. عناوین مجرمانه: عدم رعایت حدود و شرایط مقرر در پروانه یا تغییر در شرایط مذکور.

مستند قانونی: بند ۷ ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه.

مجازات قانونی: مجازات نقدی از یک تا پنج میلیون ریال یا به حبس از شش ماه تا دو سال

یا به هر دو مجازات محکوم می‌شود.

۹- عنوان مجرمانه: نداشتن پروانه معتبر.

مجازات قانونی: جزای نقدی از یک تا ده میلیون ریال یا حبس از شش ماه تا سه سال یا به هر دو مجازات.

مستند قانونی: بند ۸ ماده ۱۸ ناظر به ماده ۴ قانون حفاظت در برابر اشعه.

برای بهتر درک کردن قانون و فهمیدن اینکه چه مواردی به اخذ پروانه نیاز دارد به ماده ۴ قانون حفاظت در برابر اشعه - که ناظر به ماده ۳ است - مراجعه شود.

۱۰. عنوان مجرمانه: بهره‌برداری از منابع مولد اشعه که توسط واحد قانونی به نحوی ممنوع اعلام شده است.

مستند قانونی: بند ۹ ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه.

مجازات قانونی: پرداخت جزای نقدی از یک تا پانزده میلیون ریال یا حبس از شش ماه تا سه سال یا به هر دو مجازات محکوم می‌شود.

در عنوان مجرمانه کلمه‌ی «به نحوی» به کار برده شده است که در ابتدا نامفهوم می‌نماید و برای بهتر درک کردن موضوع می‌توان به ماده قانونی قبلی - که ماده ۱۷ است - مراجعه کرد که هر گاه واحد قانونی (سازمان انرژی اتمی ایران) به وجود اشکالات یا تخلفاتی در کار با اشعه یا بهره‌برداری از منابع مولد اشعه واقف شده پس از ابلاغ کتبی مدت دار به وزارت و یا موسسه مربوطه وقتی مشاهده کرد که توصیه‌های مربوطه در ابلاغ کتبی رعایت نشده و به کار بسته نشده است، می‌تواند دستور توقف یا تعطیلی واحد بهره‌برداری را صادر نماید و پروانه صادره را لغو کند و در صورت لازم با اخذ مجوز از مراجع ذی صلاح اقدام به لاک و مهر آن بنماید که مرجع قضایی است.

۱۱- عناوین مجرمانه: ایجاد اختلال در کار با اشعه و یا منابع مولد اشعه.

مستند قانونی: بند شش ماده ۱۸ قانون حفاظت در برابر اشعه.

مجازات قانونی: پرداخت جزای نقدی از پانصد هزار تا پانصد میلیون ریال و حبس از یک ماه تا سه سال و یا به هر دو مجازات.

عناصر متشکله بزه های تخریب محیط زیست

عناصر قانونی بزه های تخریب محیط زیست

بنا بر اصول عمومی حقوقی در قلمرو حقوق داخلی و بین الملل، جرم در بیشتر موارد وقتی تحقق پیدا می کند که عناصر سه گانه قانونی، مادی و معنوی مربوط به آن وجود داشته باشد. (البته جرایمی نیز وجود دارند که دارای دو یا چهار عنصر هستند).

جرم زیست محیطی از آن دسته جرایمی است که تحقق آن نیازمند سه رکن یاد شده است. به عبارت دیگر وقتی می توان اقدام آلاینده ای را که شخص مرتکب آن شده است جرم دانست که آن اقدام برطبق موازین و مقررات قانونی جرم تلقی شده باشد.

پیش از آنکه از جرم زیست محیطی و عناصر سازنده آن سخن گفته شود باید در آغاز به این نکته مهم اشاره کرد که اصولاً هر یک از جرایم برای خود ارکان تشکیل دهنده جداگانه ای دارند که در هنگام بررسی باید آنها را به شکل مستقل از یکدیگر مورد توجه قرار داد و جرم زیست محیطی نیز از این قاعده مستثنی نیست، یعنی این دسته از جرایم و ارکان را نیز باید جدای از یکدیگر مورد بررسی قرار داد، اما با توجه به اینکه از یک سو ارزیابی جداگانه جرایم زیست محیطی نیازمند بررسی گسترده و طولانی است که بدون تردید از حوصله یک کتاب خارج است و از سوی دیگر تلاش بر این است که در این کتاب تا آنجا که ممکن است از جرایم یاد شده نام برده شود. بنابراین چاره ای نیست جز آنکه عناصر سازنده آنها در کنار یکدیگر و به شکل کلی نقد و ارزیابی شوند، تا به این ترتیب بتوان مصادیق بیشتری از این جرایم را مورد توجه قرار داد.^{۳۸}

منظور از عنصر قانونی آن است که فعل یا ترک فعل از سوی قانونگذار جرم تلقی شده باشد و برای آن مجازات نیز در نظر گرفته شده باشد. این موضوع گویای اصل قانونی بودن

^{۳۸} - قاسمی، ناصر، حقوق کیفری محیط زیست، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۱، ص ۹۱.

جرم است که در زبان لاتین "Nullum crimen sine lege" گفته می‌شود و معنای آن نیز چنین است: «هیچ جرمی بدون قانون ممکن نیست.» این اصل برای نخستین مرتبه در اعلامیه حقوق بشر ۱۷۹۱ مطرح شد و در حال حاضر مورد پذیرش بیشتر کشورهای جهان و نیز سازمان ملل متحد قرار گرفته است.^{۳۹}

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در اصل ۱۶۹ به این موضوع پرداخته است و در این باره گفته است: «هیچ فعل یا ترک فعلی به استناد قانونی که بعد از آن وضع شده است جرم محسوب نمی‌شود.»

با توجه به معنایی که از عنصر قانونی جرم ارایه شد می‌توان گفت که عنصر قانونی جرم زیست محیطی در حقوق ایران قوانین و مقرراتی هستند که در آنها فعل و یا ترک فعل موجب ایراد صدمه و آسیب به محیط زیست مشخص شده است و برای مرتکب یا مرتکبین نیز حسب مورد، مجازات تعیین شده است.

در حقوق بین الملل کیفری نیز مانند حقوق داخلی، عنصر قانونی برای انتصاب عمل مجرمانه به شخص مرتکب مورد نیاز است و بدون آن نمی‌توان شخص یا اشخاص را تحت پیگرد قرار داد. به عبارت دیگر جرم بین‌المللی نیز دارای عناصر تشکیل دهنده است که عنصر قانونی یکی از این ارکان است.

اصولاً در حقوق داخلی کشورها عناصر قانونی جرایم توسط قوه مقننه و دستگاه قانونگذاری آن تدوین می‌شود، اما از آنجا که در عرصه بین‌المللی چنین قوه‌ای وجود ندارد، بنابراین عرف و عهدنامه‌های بین‌المللی به منزله عنصر قانون جرایم بین‌المللی محسوب می‌شوند. به این ترتیب می‌توان گفت که مشروعیت نسبت دادن عنوان جرم بین‌المللی به یک رفتار، از عرف و عهدنامه‌های بین‌المللی ناشی می‌شود.

^{۳۹}. پرویز صانعی، پیشین، ص ۱۷۴، عبدالحسین علی آبادی، پیشین، ص ۴۵، ایرج گلدوزیان، حقوق جزای عمومی ایران، پیشین، ص ۱۹۹، ح. سمیعی، پیشین، ص ۱۹؛ هوشنگ شامبیاتی، پیشین، ص ۲۲۸.

در ماده ۲۲ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و سند نهایی کنفرانس دیپلماتیک رم درباره اصول قانون بودن جرم آمده است: «۱- هیچ کس به موجب این اساسنامه مسئولیت کیفری نخواهد داشت مگر اینکه عمل وی در زمان وقوع منطبق با یکی از جرایمی باشد که در صلاحیت دیوان [کیفری بین‌المللی] است. ۲. تعریف جرم براساس اصل تفسیر مضیق به عمل می‌آید و توسل به قیاس برای تعریف آن ممنوع است. ۳- مقررات این ماده مانع از آن نیست که عملی از دیدگاه حقوق بین‌الملل و مستقل از این اساسنامه جرم تلقی شود.»^{۴۰}

به این ترتیب ملاحظه می‌شود که لزوم وجود عنصر قانونی برای تحقق جرم و مسئولیت کیفری بین‌المللی مورد قبول و تأکید حقوق و جامعه بین‌الملل است.

جرم زیست محیطی بین‌المللی اصولاً در ارتباط با جنگ، سلاح‌های به کار گرفته شده در آن و اقدامات ناشی از عملیات نظامی و برخوردهای مسلحانه مطرح شده است. البته موضوعات زیست محیطی و آلودگی‌های مربوط به آن در کنفرانس‌ها و مجامع گوناگون بین‌المللی مورد بحث قرار گرفته و معاهدات و کنوانسیون‌های متعددی نیز در این مورد تدوین شده است و در پاره‌ای از این مقررات و معاهدات نیز، جامعه بین‌المللی به خسارات وارده بر محیط زیست و لزوم جبران این خسارات از سوی کشورها، سازمان‌ها و اشخاصی که اقدامات آنها موجب بروز این زیان‌ها شده است، توجه خود را معطوف داشته و در برخی از این مقررات بین‌المللی وضع قوانین و مقررات حمایتی گوناگون مانند مقررات کیفری توصیه و یا تأکید شده است مانند ماده ۵ کنفرانس ۱۹۷۲ استکهلم درباره حمایت محیط زیست و انسان، ماده‌ی ۸ کنوانسیون ۱۹۷۳ تجارت بین‌المللی گونه‌های حیوانات و گیاهان وحشی که در معرض خطر نابودی قرار دارند، معروف به کنوانسیون سائیتیس، بند ۵ ماده ۹ کنوانسیون ۱۹۸۹ بازل درباره کنترل انتقالات برون مرزی مواد زیان‌بخش و

^{۴۰} . دفتر امور بین‌الملل قوه قضاییه «اسنامه دیوان کیفری بین‌المللی»، چاپ اول، تهران: دفتر امور بین‌الملل قوه قضاییه، ۱۳۷۷، ص / ۲۸.

دفع آنها و اصل ۱۳ اعلامیه کنفرانس ۱۹۹۲ سازمان ملل متحد در ريو درباره محیط زیست و توسعه.

بنابراین در عرصه بین‌المللی نمی‌توانیم معاهده و کنوانسیون‌ها را پیدا کنیم که به شکل جداگانه و بدون آنکه وارد موضوعات مربوط به جنگ و درگیری‌های مسلحانه شده باشد، از جرایم زیست محیطی بین‌المللی سخن گفته باشد. یعنی عنصر قانونی جرم زیست محیطی بین‌المللی که تنها در چارچوب محیط زیست و موضوعات مربوط به آن تدوین شده باشد، وجود ندارد.

البته ماده‌ی ۲۶ پیش‌نویس ۱۹۹۱ قانون جرایم علیه صلح و امنیت بشری اگر در اصلاحیه ۱۹۹۶ حذف نمی‌شد بدون تردید مهم‌ترین رکن قانونی جرم زیست محیطی بین‌المللی محسوب می‌شد، که با این اقدام باید گفت که در حال حاضر هیچ‌گونه عنصر قانونی مدون و جداگانه در این باره در حقوق بین‌الملل وجود ندارد، مگر موارد پراکنده و اندک که در رهگذر مسائل نظامی مورد توجه واقع شده است.

نکته مهمی که در اینجا وجود دارد آن است که این حرکت نشانگر آن است که هنوز جامعه بین‌المللی آمادگی حمایت جزایی آشکار از جرایم زیست محیطی بین‌المللی را ندارد که بدون تردید دلیل اصلی آن رعایت احتیاط بیش از حد در برخورد با دولت‌ها است. اکنون به بیان پاره‌ای از جرایم زیست محیطی و عنصر قانونی آنها در حقوق داخلی و نیز موارد اندک و غیرمستقل موجود در حقوق بین‌المللی می‌پردازیم.

عناصر قانونی جرایم علیه حیوانات

شکار و صید حیوانات و جانوران (خزندگان، پرندگان، پستانداران و مانند آنها) یکی دیگر از جرایم زیست محیطی است که باید مورد توجه مسئولین اداره امور مربوط به محیط زیست قانونگذار و دیگر مبادی ذی‌ربط قرار گیرد.

سؤالی که ممکن است در اینجا مطرح شود آن است که آیا هرگونه شکار و صیدی جرم زیست محیطی محسوب می‌شود؟ اگر چنین است چرا بسیاری از مردم در محیطی

آزاد اقدام به این کار می‌کنند و حتی اجازه و پروانه برای این موضوع می‌گیرند؟ اگر صید و شکار از موارد ممنوع است چرا در اسلام این منع مطرح نشده است؟ به عبارت دیگر چرا شکار و صید به عنوان یکی از محرمات و معصیت‌ها شمرده نشده است؟ همچنین اگر شکار و صید جرم است پس چگونه انسان‌ها بخشی از مواد غذایی خود را باید تأمین کنند؟ پاسخ این پرسش‌ها روشن و مشخص است. شکار و صیدی جرم زیست محیطی محسوب می‌شود که غیرمجاز باشد و بر چرخه حیات این جانداران اثر ناگوار بگذارد. بنابراین اگر شکار و صید با کسب اجازه از مسئولین مربوط باشد و در چهارچوب مقررات قانونی انجام گیرد، به عبارت دیگر، نتیجه منفی زیست محیطی به همراه نداشته باشد جرم نخواهد بود و مقررات اسلام نیز با این بخش از شکار و صید موافق است، نه صید و شکار بی‌رویه و زیان‌بار.

از آنجا که موضوع شکار و صید و جرایم ناشی از آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، یادآوری این نکته مفید خواهد بود که گفته شده است تمدن بشری با شکار و صید آغاز شده است و بسیاری از محققین اعتقاد دارند که گله داری در نتیجه شکار پیدا شده است و کشاورزی در این زمینه نقشی نداشته است،^{۴۱} اما رفته رفته بنا به دلایلی مانند رشد روزافزون جمعیت و نیاز بیش از پیش انسان به تأمین مواد غذایی مورد احتیاج خود موضوع شکار و صید به عنوان یک مشکل زیست محیطی و در نهایت جرم زیست محیطی مطرح شد.

درباره شکار و صید قوانین و مقررات متعددی به تصویب رسیده است. به سخن دیگر این جرم دارای عنصر قانونی متعددی است که پاره ای از آنها عبارتند از:

۱. مواد ۱۰ تا ۱۳ قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶. (با اصلاحات بعدی)
۲. ماده ۱ قانون تشدید مجازات قاچاق اسلحه و مهمات و قاچاقچیان مسلح مصوب ۱۳۵۰.

^{۴۱}. گوردن جایلد، «سیر تاریخ»، احمد بهمنش، چاپ چهارم، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۶۹، ص ۴۴.

۳. ماده ۱۳ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی مصوب ۱۳۵۴.

۴. ماده ۱ لایحه قانونی مجازات صید غیرمجاز از دریای خزر و خلیج فارس مصوب ۱۳۵۸.

۵. ماده‌ی ۱۸ قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲.

۶. ماده‌ی ۲۲ قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴.

۷. ماده‌ی ۲ آئین نامه احداث و استفاده از تأسیسات در فلات قاره و منطقه انحصاری اقتصادی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۵.

۸. مواد ۶۷۹، ۶۸۰ و ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی.

همچنین شورای عالی حفاظت محیط زیست در این باره مصوبات متعددی دارد که برخی از آنها عبارت است از مصوبات شماره‌ی ۱، ۴، ۵، ۳۲، ۴۲، ۶۱، ۷۶، ۸۴، ۱۱۰، ۱۳۱، ۱۴۷ می‌باشد.

درباره عنصر قانونی این جرم برای نمونه می‌توان از ماده‌ی ۱۰ قانون شکار و صید یاد کرد. در این ماده آمده است: «هر کس مرتکب اعمال زیر شود به جزای نقدی از یکصد هزار (۱۰۰۰۰۰) تا یک میلیون (۱۰۰۰۰۰۰) ریال یا حبس از یک ماه تا شش ماه محکوم می‌شود.»

الف: شکار و صید جانوران وحشی عادی بدون پروانه.

ب: شکار و صید بیش از میزان مندرج در پروانه و یا خلاف مقررات و خارج از

محل‌های مندرج در پروانه ...»

به موجب بند ۱-۱ دستورالعمل مربوط به نحوه صدور مجوز پروانه‌های ورود و خروج حیوانات و جانوران وحشی، حیوانات وحشی شامل تمامی گونه‌های جانوران وحشی موجود در طبیعت خواهند بود اعم از آنکه در ایران یافت شوند و یا محل زیست آنها در دیگر کشورها باشد و مقصود از جانور وحشی عادی جانوری است که مشمول مقررات ویژه مانند کنوانسیون سائیس است.

به موجب بند ۱-۲ همین دستورالعمل، منظور از حیوانات اهلی و خانگی که موضوع قانون یاد شده و مقررات دیگری مانند قانون مجازات اسلامی است، جانورانی هستند که گونه‌های آنها کلاً و به مرور زمان دست آموز بشر شده‌اند و در محیط زیست انسانی ساکن هستند و یا به طور مداوم در نزد انسان زندگی می‌کنند مانند سگ، گربه، مرغ و خروس، گاو و گوسفند.

همچنین در قانون مجازات اسلامی به شکل‌های گوناگون به این جرم زیست محیطی توجه شده است. در ماده‌ی ۶۷۹ این قانون از کشتار حیوانات حلال گوشت متعلق به دیگری و یا حیواناتی که شکار آنها ممنوع است، سخن به میان آمده است.

عبارت این ماده چنین است: «هر کس به عمل و بدون ضرورت حیوان حلال گوشت متعلق به دیگری یا حیواناتی که شکار آنها توسط دولت ممنوع اعلام شده است را بکشد یا مسموم یا تلف یا ناقص کند به حبس از ... محکوم خواهد شد.»

در ماده‌ی ۶۸۰ شکار و صید جانوران وحشی مورد توجه واقع شده است که مفهوم آن نیز در پاراگراف‌های قبل بیان شده است اکنون مناسب است که پیش از آوردن عبارت ماده یاد شده به ماده‌ی آیین نامه اجرایی قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ اشاره شود، زیرا در این ماده جانوران وحشی مورد بحث مشخص و طبقه‌بندی شده‌اند. بر مبنای این ماده طبقه‌بندی جانوران وحشی به این شرح است:

«الف. پستانداران وحشی.

ب. پرندگان وحشی.

پ. خزندگان وحشی.**ت. آبیان.»**

ماده ی ۶۸۰ درباره این جرم زیست محیطی می گوید: «هر کس برخلاف مقررات و بدون مجوز قانونی اقدام به شکار یا صید حیوانات و جانوران وحشی حفاظت شده نماید به حبس از ... محکوم خواهد شد».

بنابراین به موجب دو ماده یاد شده شکار حیوان حلال گوشت و نیز شکار و صید جانوران وحشی از جرایم زیست محیطی به حساب می آیند. در مورد ماده ی ۶۸۰ دو نکته قابل توجه وجود دارد. نخست اینکه بهتر بود پس از کلمات «جانوران وحشی» عبارتی مانند «اعم از آبیان و غیر آنها» آورده می شد تا مفهوم ماده کامل تر می گشت. نکته دیگر آن است که عبارت «حفاظت شده» در این ماده صحیح به نظر نمی رسد و بهتر بود که از عبارت «حمایت شده» استفاده می شد، زیرا اصولاً جانورانی که مورد حفاظت قرار می گیرند از دسترسی شکارچیان دور خواهند بود و به ندرت ممکن است که این گونه جانوران مورد شکار واقع شوند.

در رهگذر جرم زیست محیطی شکار و صید غیرمجاز، جرایم دیگری مانند: حمل، عرضه، فروش و صدور جانوران وحشی زنده یا کشته و اجزای آنها بدون کسب پروانه یا گرفتن مجوز از سازمان حفاظت محیط زیست (بند ج ماده ی ۱۰ قانون شکار و صید)، صدور و ورود حیوانات وحشی که بومی ایران نباشند و از خارج وارد شده باشند و یا در کشور بوده و مورد پرورش و تکثیر قرار گرفته باشند، همچنین جانوران وحشی که فهرست کنوانسیون تجارت بین المللی گونه های در معرض خطر انقراض ثبت شده اند (بند ه ماده ی ۱۱ قانون شکار و صید)، زنده گیری، شکار، خرید، فروش، حمل، نگهداری و صدور پرندگان شکاری (تبصره ۲ بند ه ماده ی ۱۳ قانون شکار و صید) مطرح هستند که به دلیل زیاد بودن این عناوین، تنها به ذکر چند مورد بسنده شده است. به علاوه چون در مقررات بین المللی موضوع شکار همراه با مسئله منابع طبیعی مورد توجه قرار گرفته است.

عناصر قانونی جرایم علیه گیاهان

یکی دیگر از جرایمی که در قلمرو جرایم زیست محیطی مطرح است، و وقوع آن می‌تواند مشکلات زیست محیطی جدی برای انسان و دیگر اجزای جاندار اکوسیستم پدید آورد همین جرم است. ماده‌ی ۶۷۵ قانون مجازات اسلامی در این باره می‌گوید: «هر کس عمداً عمارت یا بنا یا کشتی یا هواپیما یا کارخانه یا انبار و به طور کلی هر محل مسکونی یا مُعد برای سکنی یا جنگل یا خرمن یا هر نوع محصول زراعی یا اشجار و یا مزارع و یا باغ‌های متعلق به دیگری را آتش بزند و به حبس از دو تا پنج سال محکوم می‌شود.

بنابراین در رهگذار این عنوان ممکن است به طور جداگانه جرایمی مانند آتش زدن وسایل نقلیه همچون کشتی، محل‌های مسکونی، جنگل (تخریب جنگل یا جنگل زدایی)، درختان و محصولات کشاورزی واقع شود.

به این ترتیب ملاحظه می‌شود که جرایم گوناگون زیست محیطی (از نظر آثار متفاوتی که می‌توانند بر جای بگذارند و نیز تفاوتی که از حیث موضوع جرم دارند) به دلیل آنکه ناشی از یک اقدام واحد، یعنی «آتش زدن» هستند از یک عنصر قانونی نیز برخوردار شده‌اند.

آتش زدن تأسیسات مورد استفاده عمومی مانند شبکه‌های آب و فاضلاب جرم دیگری است که قانونگذار در ماده‌ی ۶۸۷ قانون مجازات اسلامی از آن سخن گفته است. همچنین سوزاندن زباله مورد دیگری است که مورد توجه مقنن قرار گرفته است که در جای خود یعنی آلودگی ناشی از زباله مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

عناصر قانونی جرایم آلودگی آب

جرم آلاینده کردن آب یکی از مهم‌ترین جرایم زیست محیطی است. این جرم در قوانین و مقررات متعدد مورد توجه واقع شده است که پاره‌ای از مهم‌ترین مقررات مزبور عبارتند از:

۱. قانون طرز جلوگیری از بیماری‌های آمیزشی و بیماری‌های واگیردار مصوب ۱۳۲۰ است که در ماده‌ی ۱۱ آن آلوده کردن آب‌هایی که برای شرب به مصرف می‌رسند ممنوع اعلام شده است.

۲. قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب ۱۳۴۷ است که ماده‌ی ۶۰ آن راجع به آلوده کردن عمدی آب رودخانه، نهرهای عمومی، جویبارها، مخازن، منابع، چاه‌ها و قنات یا افزودن مواد خارجی است. در این ماده، آلوده کردن آب ممنوع و جرم دانسته شده است.

۳. قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱ است که در ماده‌ی ۴۶ آن آلوده کردن آب ممنوع اعلام شده است.

۴. قانون شکار و صید است که در بند دال ماده‌ی ۱۲ آن آلوده کردن آب رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و تالاب‌های حفاظت شده، چشمه‌ها و آبشخورها با موادی که سبب آلودگی آب و از بین رفتن آبزیان شود جرم تلقی شده است.

همچنین در ماده‌ی ۲ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی مصوب ۱۳۵۴، از آلوده کردن رودخانه‌های مرزی و آب‌های داخلی و دریای سرزمینی در ماده‌ی ۱۱ قانون اراضی مستحدث ساحلی مصوب ۱۳۵۴، از تجاوز به حریم دریا، دریاچه و تالاب، در ماده‌ی ۳ آیین‌نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱ از آلوده کردن آب آشامیدنی در بند ز ماده‌ی ۶ قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲، از هرگونه آلودگی محیط زیست دریایی برخلاف مقررات جمهوری اسلامی ایران و در ماده‌ی ۲۲ قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران و در ماده‌ی ۲۲ قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴، آیین‌نامه‌ی جلوگیری از آلودگی آب مصوب ۱۳۷۳، قوانین برنامه‌های دوم، سوم و چهارم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۳، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۴، از آلودگی آب‌ها و منابع آبی سخن گفته شده است و این اعمال ممنوع و جرم خوانده شده است.

عناصر قانونی جرایم آلودگی خاک

تعدد قوانین و مقررات مربوط به جرم زیست محیطی آلودگی هوا مانند موضوع آلودگی آب نیست. جدای از ماده‌ی ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی که شامل جرم آلوده کردن هوا نیز می‌شود، مهمترین قانون خاص در این باره قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴ و اصلاحی ۱۳۸۳ است. در ابتدای ماده‌ی ۲ این قانون اقدام به هر عملی که سبب آلوده شدن هوا شود، ممنوع، یعنی جرم دانسته شده است. سپس در موارد دیگر که این قانون از چگونگی تحقق این جرم از طریق نحوه استفاده از وسایل نقلیه موتوری (مواد ۴ تا ۱۲)، کارخانجات، کارگاه‌ها و نیروگاه‌ها، (مواد ۱۲ تا ۲۱) و منابع تجاری، خانگی و متفرقه (مواد ۲۲ تا ۲۷) سخن گفته شده است.

در ماده‌ی ۴ قانون مزبور آمده است: «استفاده از وسایل نقلیه موتوری که بیش از حد مجاز مقرر دود و آلوده کننده‌های دیگر وارد هوای آزاد نمایند ممنوع است». در ماده‌ی ۱۴ نیز چنین عنوان شده است: «فعالیت کارخانجات و کارگاه‌های جدیدی که ضوابط و معیارهای موضوع ماده‌ی ۱۲ را رعایت نمایند، و همچنین فعالیت و بهره‌برداری از کارخانجات و کارگاه‌ها و نیروگاه‌هایی که بیش از حد مجاز موجبات آلودگی هوا را فراهم آورند ممنوع است.» و ماده‌ی ۲۲ نیز مقرر می‌دارد که: «پخش و انتشار هر نوع مواد آلوده کننده هوا بیش از حد مجاز از منابع تجاری، خانگی و متفرقه در هوای آزاد ممنوع است». همچنین در ماده‌ی ۲۴ آمده است: «سوزاندن و انباشتن زباله‌های شهری و خانگی و هرگونه نخاله در معابر عمومی و فضای باز ممنوع است.»

از جمله قوانین و مقررات دیگری که در این زمینه وجود دارد می‌توان از قانون نفت مصوب ۱۳۶۶، قانون ممنوعیت ایجاد تأسیسات و کارگاه‌های مضر بهداشت و آسایش در شهرها و حومه مصوب ۱۳۲۸، قانون شهرداری مصوب ۱۳۳۴ با اصلاحات بعدی، آیین نامه‌ی اجرایی تبصره ماده‌ی ۶ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۶ و اصلاحی ۱۳۸۱/۴/۵، آیین نامه‌ی اجرایی قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۶ و اصلاحی ۱۳۸۱/۴/۵، آیین نامه‌ی اجرایی قانون نحوه جلوگیری از هوا مصوب

۱۳۷۹/۶/۲۸، تبصره‌ی ۸۲ از قانون برنامه‌ی دوم توسعه، مواد متعددی از قانون برنامه سوم توسعه و ماده‌ی ۶۲ از قانون برنامه‌ی چهارم توسعه‌ی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و مصوبه مورخ ۱۳۶۹/۹/۲۱ هیأت وزیران راجع به آلودگی هوای نام برد.^{۴۲}

در باره جایگاه جرم زیست محیطی آلودگی آب و هوا در حقوق بین‌الملل کیفری تنها می‌توان به قسمت دال بند ۳ ماده‌ی ۱۹ طرح کنوانسیون مربوط به مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها که دارای ضمانت اجرای کیفری هم نیست اشاره کرد که از آنها به عنوان مصادیقی از نقض یک تعهد بین‌المللی نام برده شده است.

عناصر قانونی جرایم آلودگی ناشی از زباله، نخاله، پسماندها

مهم‌ترین قوانین و مقرراتی که رکن قانونی این جرم زیست محیطی به شمار می‌آیند عبارتند از:

۱. قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا و اصلاحی آن.
۲. قانون شهرداری.
۳. قانون مجازات اسلامی.
۴. قانون طرز جلوگیری از بیماری‌های آمیزشی و بیماری‌های واگیردار مصوب ۱۳۲۰.
۵. قانون مدیریت پسماندها مصوب ۱۳۸۳.
۶. آیین‌نامه‌ی بهداشت.

^{۴۲} . به علاوه مصوبات جدید مانند مصوبه هیأت وزیران راجع به تفویض اختیارات دولت ناشی از تبصره ۲ ماده‌ی ۱۵ قانون نحوه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۴ مورخ ۱۳۷۷/۸/۳.

- مصوبه هیأت وزیران راجع به برنامه جامع کاهش آلودگی هوای شهر تهران مورخ ۱۳۷۹/۲/۲۱.

- مصوبه هیأت وزیران راجع به طرح جامع کاهش آلودگی هوای استان مورخ ۱۳۸۲/۲/۱۸.

۷. آیین‌نامه‌ی اجرایی قانون نحوه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۹.

۸. آیین‌نامه‌ی جلوگیری از آلودگی آب مصوب ۱۳۷۳.

ماده‌ی ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی، ریختن زباله در خیابان‌ها را به عنوان یکی از اشکال تهدید علیه بهداشت عمومی (محیط زیست) دانسته و آن را به منزله یکی از مصادیق این جرم برشمرده است.

در ماده‌ی ۲۴ قانون نحوه‌ی جلوگیری از آلودگی هوا که مهمترین رکن قانونی این جرم محسوب می‌شود، از این جرم زیست محیطی به شکل جداگانه نام برده شده است. در این ماده سوزاندن و انباشتن زباله‌های شهری و خانگی و نیز هرگونه نخاله در فضای باز و معابر عمومی ممنوع (جرم) اعلام شده است.

دلیل آنکه این قانون از جرم آلودگی ناشی از زباله (آن هم به شکل جداگانه) نام برده است آن است که سوزاندن زباله و آلودگی ناشی از آن اثر ناگوار بر وضعیت و کیفیت هوا خواهد گذارد. به عبارت دیگر نتیجه این جرم به معنای تحقق آلودگی هوا نیز خواهد بود.

در پایان بررسی عنصر قانونی جرم زیست محیطی باید به این نکته اشاره کرد که در حقوق داخلی در این باره تعدد و پراکندگی وجود دارد. از یک سو این جرایم دارای قوانین و مقررات خاصی هستند و از طرف دیگر مجموع این جرایم در مواردی از قانون مجازات اسلامی به ویژه ماده‌ی ۶۸۸ بیان شده است.

در حقوق بین الملل با حذف ماده‌ی ۲۶ پیش‌نویس ۱۹۹۱ قانون جرایم علیه صلح و امنیت بشری در اصلاحیه ۱۹۹۶ آن، تنها مأخذی که می‌توانست عنصر قانونی جرم زیست محیطی بین‌المللی باشد از بین رفته است. به این ترتیب وضع مقررات کلی یا مرتبط با جنگ گویای توجه جامعه جهانی به جایگاه خاص و ارزشمند محیط زیست جهانی و درک لزوم حمایت کیفی فراگیر از آن نیست و کمبود مقررات روشن، منسجم، مستقل، و دارای ضمانت اجرای کیفی در این باره به خوبی احساس می‌شود.

به موجب ردیف دال بند ج ماده ۲ قانون مدیریت پسماندها، مقصود از آلودگی ناشی از پسماندها، همان مفهوم آلودگی است که در ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (همچنین تبصره ۲ ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی) آمده است قانونگذار به دنبال طبقه‌بندی پسماندها و بیان ضرورت تلاش مؤثر به منظور جلوگیری از بروز این گونه آلودگی‌ها و تعیین یک سلسله وظایف و تکالیف و مانند آن، به جرم‌انگاری در این باره مبادرت نموده است و در ماده ۱۳ این قانون مخلوط کردن پسماندهای پزشکی (بیمارستانی) را با سایر پسماندها و نیز تخلیه و پخش کردن آنها را در محیط، همچنین فروش و استفاده و بازیافت آنها را ممنوع (جرم) دانسته است.

به علاوه نقل و انتقال برون مرزی و درون مرزی پسماندهای ویژه را برحسب مورد تابع مقررات بین الملل (بازل) و داخلی (آیین نامه‌ی اجرایی مصوب هیأت وزیران) دانسته است و براساس ماده ۱۷ برای متخلفین مجازات پیش‌بینی شده در ماده ۱۶ را در نظر گرفته است.

همچنین در ماده ۱۶، نگهداری، مخلوط کردن، جمع‌آوری کردن، حمل و نقل کردن، خرید و فروش، دفع، صدور و تخلیه پسماندها در محیط را در صورتی که برخلاف مقررات این قانون انجام پذیرد مستوجب تحمل کیفر جزای نقدی دانسته است. (تلقی جرم)

در قانون مدیریت پسماندها، به منظور مقابله با خطرات و زیان‌های ناشی از این گونه آلودگی‌ها، به صورت کلی موارد زیر برحسب مورد پیش‌بینی شده است:

۱. جریمه نقدی در شرایط عادی.
۲. تشدید میزان جزای نقدی در صورت تکرار جرم.
۳. رفع آلودگی و پاکسازی محیط.
۴. توقف اقدامات آلاینده.

۵. جبران خسارات وارده به اشخاص و دستگاه‌های مسؤول.
۶. توقیف خودرو تخلیه‌کننده پسماندها در اماکن غیرمجاز (در دو حالت عادی و تشدید یافته)

عناصر قانونی جرایم آلودگی شیمیایی و هسته‌ای

این قسم از جرایم زیست محیطی از عنصر قانونی مختلف و متعدد برخوردار نیست. در تعریفی که ماده‌ی ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست و ماده‌ی ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی از آلودگی محیط زیست ارایه کرده است، آشکارا از آلودگی شیمیایی و هسته‌ای سخنی به میان نیامده است. هرچند مطرح نشدن جرم زیست محیطی آلودگی شیمیایی و هسته‌ای در این مواد آن را از قلمرو این جرایم خارج نخواهد کرد. با این حال بهتر بود که مقنن به ویژه در ماده‌ی ۶۸۸ و تبصره‌ی ۲ آن، از این آلودگی‌ها و سایر مصادیق مهم آلودگی محیط زیست نام برد تا ثابت کردن این نکته که قانونگذار به این موارد، مرتبه و اهمیت آنها نیز توجه داشته است، نیازمند استدلال نباشد.

برای مواد ۱۸ و ۱۹ قانون حفاظت در برابر اشعه مصوب ۱۳۶۸ بهره‌برداری از منابع مواد اشعه، رعایت نکردن دستورالعمل‌های حفاظتی توسط کارکنان با اشعه، کار با اشعه بدون اتخاذ تدابیر حفاظتی، ایجاد اختلال در کار با اشعه و با منابع مولد اشعه و نیز بهره‌برداری از منابع مولد اشعه که توسط واحد قانونی (سازمان انرژی اتمی که ایران - به موجب بند ۴ ماده‌ی ۲ قانون مربوط به تأسیس این سازمان) که ممنوع اعلام شده است جرم محسوب می‌شود. نکته مهم در این زمینه آن است که احتمال دارد در اثر وقوع هر یک از موارد بالا آلودگی هسته‌ای به وجود آید.

همچنین بر مبنای ماده‌ی ۶ قانون مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۲ که هرگونه آلودگی محیط زیست دریایی ایران مشمول مقررات کیفری و مدنی دانسته شده است، به موجب ماده‌ی ۹ آن قانون عبور شناورهای جنگی، زیردریایی‌ها، شناورهای با سوخت هسته‌ای، شناورها و زیردریایی‌های حامل مواد

اتمی یا خطرناک و یا زیان آور برای محیط زیست و مانند آن منوط به موافقت قبلی مقامات صلاحیت دار کشور شده است. در این قانون آلودگی هسته‌ای و اتمی آب‌ها و مناطق دریایی به خوبی مورد توجه قرار گرفته است.

در ماده‌ی ۱۰ آیین‌نامه‌ی بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱ نیز آلودگی محیط زیست به وسیله سموم و مواد شیمیایی مورد توجه قرار گرفته است و بر جلوگیری از پیدایش این گونه آلودگی‌ها تأکید شده است.^{۴۳}

در مورد ممنوع بودن استفاده از مواد سمی و شیمیایی و یا سلاح‌های دارای این مواد مقررات متعددی در عرصه بین‌المللی وجود دارد. و بدون تردید یکی از جرایم مهم زیست محیطی (در صورت پذیرش)، جرایم ناشی از استفاده از مواد مزبور است که محیط زیست انسان و دیگر موجودات زنده و حتی اجزای غیرجاندار اکوسیستم را به شدت مورد آسیب قرار می‌دهد.

در کنوانسیون‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه استفاده از مواد منفجره‌ای که باعث پخش و انتشار گازهای خفه‌کننده و زیان آور می‌شوند و نیز به کارگیری سم و یا سلاح‌های سمی ممنوع اعلام شد.^{۴۴} اما با وجود این ممنوعیت در جنگ جهانی اول از سلاح‌های شیمیایی و سمی استفاده شد. در نتیجه جامعه‌ی جهانی به فکر چاره‌ی جویی افتاد و در همین راستا بود که پروتکل ۱۹۲۵ ژنو تدوین شد.

در این پروتکل استفاده از گازهای خفه‌کننده سمی و مانند آن و نیز وسایل باکتریولوژیک ممنوع شد. از آنجا که در این پروتکل مواد ممنوعه مشخص نشده بود، سازمان ملل متحد در قطعنامه مورخ ۱۶ دسامبر ۱۹۶۹ به این نکته توجه کرد و مواد شیمیایی

^{۴۳} . در این باره می‌توان به قوانین دیگری مانند قانون مدیریت پسماندها، قوانین برنامه‌های سوم و چهارم توسعه، آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب و ... نیز مراجعه نمود.

^{۴۴} . ناصر ثقفی سازمان ملل متحد مسئولیت حفظ صلح و امنیت بین‌المللی، ج ۱، تهران، مؤسسه چاپ و انتشارات و وزارت امور خارجه، ۱۳۷۶، ص ۵۳؛ ۵۰. جمشید ممتازهی پیشین، ص ۲۱۷؛ محمود مسایلی، عالیه ارفعی، پیشین، ص ۱۱۷، فریبرز بختیاری اصل، پیشین، ص ۷۴.

خواه به صورت گاز، مایع و یا جامد که دارای اثر سمی بر روی انسان، حیوانات و گیاهان می‌باشد را ممنوع اعلام کرد.^{۴۵}

البته این روند (تکمیل مقررات بین‌المللی در این باره) ادامه یافته و هم‌اکنون نیز به عنوان یکی از معضلات مهم زیست محیطی بین‌المللی مطرح است و تا زمانی که با استفاده کنندگان از این سلاح‌ها برخورد جدی نشود و مرتکبین تحت پیگرد قانونی و محاکمه کیفری قرار نگیرند، بدون شک این وضعیت همچنان ادامه خواهد یافت.

به عبارت دیگر جای عنصر قانونی روشن و مشخص در قالب جرم زیست محیطی بین‌المللی، مستقل از مقررات بین‌المللی مرتبط با جنگ، خالی است و کمبود آن به خوبی احساس می‌شود.

همچنین در قسمت ج بند ماده‌ی ۲۲ پیش‌نویس ۱۹۹۱ قانون جرایم علیه صلح و امنیت بشری و نیز بندهای ۱۷ تا ۲۰ قسمت ب ردیف ۲ ماده‌ی ۸ اساسنامه تشکیل دیون کیفری بین‌المللی، از ممنوع بودن استفاده و به کارگیری این گونه مواد و سلاح‌ها سخن گفته شده است و ارتکاب چنین اعمالی در زمره جرم بین‌المللی و جنایات جنگی قرار گرفته است.

به این ترتیب اهمیت آلوده شدن محیط زیست از طریق استفاده از مواد و سلاح‌های سمی و شیمیایی و لزوم جلوگیری از آن مورد توجه واقع شده است. اما نه در موضع خودش یعنی زیست محیطی، بلکه در راستای مسایل نظامی و جنگ. حال آنکه این موارد در درجه نخست محیط زیست طبیعت بین‌المللی را مورد تهدید و آسیب قرار خواهد داد.

جرم آلودگی هسته‌ای در مرتبه عقب‌تر از آلودگی سمی و شیمیایی قرار دارد. زیرا در مقررات بالا آلودگی ناشی از مواد سمی و شیمیایی (هرچند در ارتباط با جنایات جنگی) مورد توجه قرار گرفته است، اما در این مقررات سخنی از آلودگی هسته‌ای که خطر بسیار جدی برای محیط زیست بین‌المللی است به میان نیامده است.

^{۴۵}. محمود مسایلی، عالیہ ارفعی، پیشین، ص ۸۷، فریبرز بختیاری اصل، پیشین، ص ۶، ۷۴.

در مقایسه میان حقوق داخلی و بین‌المللی مشخص می‌شود که این آلودگی‌ها در حقوق داخلی به عنوان جرایم زیست محیطی شناخته شده‌اند، اما در حقوق بین‌المللی از چنین جایگاهی برخوردار نیستند.

عناصر مادی و معنوی بزه های تخریب محیط زیست عناصر مادی و معنوی جرایم علیه حیوانات عناصر مادی

رکن دیگری که وجود آن برای تحقق جرم زیست محیطی در حقوق داخلی و بین‌المللی ضروری است عنصر مادی است.

حقوقدانان جزا تحقق رکن مادی جرم را برحسب نوع آن وابسته به وجود اجزا و ارکان مختلف می‌دانند. به نظر پاره‌ای از آنان مهم‌ترین این اجزا عبارتند از:^{۴۶}

۱. فعل مرتکب یا رفتار فیزیکی است که برحسب نوع جرم، مثبت (فعل) یا منفی (ترک فعل) است.

۲. موضوع جرم است که بر مبنای نوع جرم و عنصر قانونی آن متفاوت خواهد بود.

۳. وسیله‌ای است که گاهی در تحقق جرم مؤثر است و زمانی از چنین تأثیری برخوردار نیست و در مواردی نیز سبب تشدید کیفر است.

۴. نتیجه مجرمانه است که در برخی از جرایم وجود آن برای تحقق جرم شرط است (جرایم مقید) و در بعضی دیگر چنین نیست (جرایم مطلق).

۵. رابطه علیت است که در جرایمی که تحقق آنها نیازمند نتیجه مجرمانه است یعنی جرایم مقید، احراز این رابطه میان فعل مرتکب و نتیجه آن ملاک است.

^{۴۶}. پرویز صانع، پیشین، ص ۲۵۳.

بعضی دیگر از حقوقدانان جزا نیز رکن مادی جرایم را برحسب مورد وابسته به تحقق تمام یا پاره‌ای از اجزای زیر می‌دانند که از نظر ماهیت با دیدگاه قبلی تفاوتی ندارد. این اجزا عبارتند از:^{۴۷}

۱. رفتار فیزیکی که می‌تواند فعل و یا ترک فعل باشد.
 ۲. مجموعه اوضاع و احوال و شرایطی که بودن یا نبودن آنها از نظر قانون شرط تحقق جرم است.
 ۳. نتیجه به دست آمده از رفتار متهم و اثبات رابطه علیت میان نتیجه یاد شده و عمل مرتکب که در برخی جرایم (مقید) شرط است و در بعضی دیگر (مطلق) شرط نیست.
- اصولاً درباره‌ی رکن مادی جرایم گوناگون، این اجزا به شکل جداگانه مورد ارزیابی قرار می‌گیرند، اما در اینجا یعنی درباره‌ی عنصر مادی جرایم زیست محیطی که دارای مصادیق زیادی نیز هستند.

عنصر معنوی

همیشه وجود دو رکن قانونی و مادی برای تحقق جرم کافی خواهد بود و انجام یک عمل مجرمانه نیز به تنهایی دلیل وجود عنصر معنوی نیست. به عبارت دیگر ممکن است عمل مجرمانه واقع شود، اما قانون فاعل آن را به دلیل نبودن قصد مجرمانه و یا مسئولیت جزایی قابل مجازات نداند بنابراین برای آنکه مجرم بودن یک شخص مورد پذیرش قرار گیرد، نمی‌توان تنها به انجام شدن یک عمل مادی که از نظر قانون جرم محسوب شده است بسنده کرد. یعنی فرد مرتکب یا باید در انجام فعل مجرمانه عمد و قصد داشته باشد که در این صورت جرم عمدی تحقق پیدا کرده است و یا عمل مجرمانه بر اثر خطا از او

^{۴۷}. حسین میرمحمد صادقی، «حقوق کیفری اختصاصی - جرایم علیه اموال و مالکیت»، ج ۱، تهران، نشر

سر زده باشد که در این حالت جرم واقع شده را جرم غیر عمدی (خطای شبه عمد و یا خطای محض) می‌گویند.^{۴۸}

به این ترتیب می‌توان گفت که وجود قصد مجرمانه (کشش و تمایل به انجام عملی که قانون آن را نهی کرده است) جداکننده جرایم عمدی (جرایمی که بزهدکار با تمایل و خواستن انجام عملی که در قانون منع شده است، فعل و یا ترک فعل را مرتکب می‌شود) و غیر عمدی (جرایمی که قصد مجرمانه در آنها وجود ندارد و خطای جزایی می‌شود) و غیر عمدی (جرایمی که قصد مجرمانه در آنها وجود ندارد و خطای جزایی مانند بی احتیاطی و بی‌مبالاتی عنصر روانی آن جرایم محسوب می‌شود) از یکدیگر است.

عنصر معنوی جرایم زیست محیطی شامل هر دو شکل یاد شده است. برخی از جرایم زیست محیطی عمدی و پاره‌ای دیگر غیر عمدی هستند، با این تفاوت که جرایم زیست محیطی در اغلب موارد عمدی هستند و در موارد اندکی در زمره جرایم غیر عمدی قرار می‌گیرند.

طبقه بندی بزه تخریب محیط زیست

عمدی یا غیر عمدی

جرایم عمدی جرایمی هستند که مجرم با قصد منجز مجرمانه یعنی با تمایل و خواستن انجام عملی که قانون آن را منع کرده است و یا ترک فعلی که به موجب قانون ممنوع شده بدان مبادرت می‌ورزد، به عبارت دیگر عنصر روانی جرم در اینگونه جرائم همان قصد مجرمانه است که می‌تواند شاخص عمد در ارتکاب بزه باشد.

برخی از حقوقدانان این قصد را در اراده‌ی انجام عمل مجرمانه و اخذ نتیجه با شناسایی خصیصه‌ی غیر مشروع عمل توجیه می‌کنند، اما به اعتقاد ما خواستن نتیجه در قصد مجرمانه در ارتکاب مادی عمل منعکس می‌شود و لذا اگر کسی با قصد مجرمانه عملی را

^{۴۸}. پرویز صانعی، پیشین، ص ۳۰۴؛ عبدالحسین علی‌آبادی، پیشین، ص ۶۰؛ ح سمعی، پیشین، ص ۵۳؛

هوشنگ شامیباتی، پیشین، ص ۳۶۳.

انجام دهد و نتیجه‌ی حاصل شده را نخواهد، قصد بر همان میزان از عمل انجام شده منطبق می‌گردد نه نتیجه‌ی ای که مورد توجه مجرم بوده یا نبوده است نتیجه‌ی عمل غالباً در میزان مجازات و انطباق جرم با قانون مؤثر است نه در احراز قصد.^{۴۹}

البته نباید فراموش کرد که در برخی موارد ممکن است به واسطه‌ی عللی مانند اشتباه، جرم از عمدی به غیر عمدی تغییر پیدا کند و یا عنوان مجرمانه از آن سلب شود و این مساله نه در فرض قصد مجرمانه بلکه در اشتباه مجرم و استحاله‌ی عناصر تشکیل دهنده‌ی جرم است. در مورد تخریب محیط زیست نیز این چنین است.

آنی یا مستمر

در جرائم ساده و آنی، جرم تابع قانون حاکم در زمان وقوع جرم است. در جرائم مستمر یا متمادی، رفتار مجرمانه تابع قانون جدید است و لو آنکه قانون مزبور شدیدتر از قانون سابق باشد. زیرا عناصر تشکیل دهنده جرم در زمان قانون جدید هم تحقق یافته است. در مورد مرور زمان جرائم که تقریباً در سیستم جزائی ما عنوان ظاهری آن منتفی است مبداء مرور زمان تعقیب در جرائم آنی، لحظه وقوع جرم و در جرائم مستمر یا متمادی، لحظه قطع ارتکاب جرم است.

مرکب یا ساده

جرم ساده به جرمهای معمولی گویند ولی جرم اعتیادی به جرمی می‌گویند که از چند عمل مشابه تشکیل می‌شود که هر یک به تنهایی جرم نیست و قابل مجازات نمی‌باشد ولی چنانچه تکرار شود مجموع آنها جرمی را به وجود می‌آورد و قابل مجازات می‌باشد مانند کسی که عاده جوان کمتر از ۱۸ سال تمام را اعم از ذکور و اناث به فساد اخلاق و یا شهوترانی تشویق کند و یا فساد اخلاق یا شهوترانی آنها را تسهیل نماید. و کسی که عاده دیگری را اعم از ذکور و اناث به منافیات عفت و آبرو و یا وسایل ارتکاب را برای او فراهم سازد.

⁴⁹ - <http://abbasilaw.blogfa.com/tag/>

ساده یا اعتیادی

جرم ساده عبارت از رفتار مجرمانه ای است که عنصر مادی آن را از یک فعل مانند گفتن یا زدن ایجاد گردد مانند فحاشی، سرقت، ایراد ضرب، جرم به عادت یا اعتیادی جرمی است که عنصر مادی آن متضمن ارتکاب چند عمل مجرمانه است ولی هر یک از آن اعمال به تنهایی قابل تعقیب نیست بلکه از مجموع آن ها عنصر مادی جرم به عادت به وجود می آید. به دیگر رسخن جرم به عادت جرم است که از تکرار چند عمل مشابه و پی در پی حاصل می گردد بی آن که عنوان تکرار جرم پیدا کند.^{۵۰}

جرم به عادت را نباید با جرم مستمر اشتباه کرد به دلیل آن که در جرم مستمر، استمرار ارتکاب عمل واحدی که در مدت زمانی کم و بیش ادامه پیدا کند ضرورت دارد. در حالی که در جرم به عادت ارتکاب چند عمل مجرمانه پی در پی مانند تشویق به فساد لازم است

عمومی یا خصوصی

یکی از نکاتی که ممکن است در این جرم اتفاق افتد بحث تخریب اموال دولتی است. قانون گذار در این موارد نگاه سخت گیرانه داشته است؛ یکی از مواردی که قانون در این زمینه جرم انگاری کرده است ماده ۶۸۳ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ بوده که بر اساس این ماده قانونی هر نوع نهب و غارت و اتلاف اموال و اجناس و امتعه یا محصولات که از طرف جماعتی بیش از سه نفر به نحو قهر و غلبه واقع شود چنان چه محارب شناخته نشوند به حبس از دو تا پنج سال محکوم خواهند شد.

چنانچه فرد علاوه بر تخریب اموال عمومی، اموال خصوصی را از بین ببرد بر اساس قانون مجازات خواهد شد. در این خصوص برابر اصل ۴۰ قانون اساسی هیچکس نمی تواند اعمال خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد. اضافه بر آن طبق اصل

^{۵۰} - نگاه کنید به ماده ۱۶ و ۱۴ و ۴۴ قانون مجازات اسلامی، مبحث تعزیرات.

۲۲ قانون اساسی حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند.

علاوه بر موارد فوق قانون گذار در قوانین جزایی نیز از جرم‌انگاری جرم تخریب غافل نمانده و در مواد مختلفی به مبارزه با این اقدام‌ها پرداخته است چرا که بر اساس ماده ۶۷۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ هر کس اشیاء منقول متعلق به دیگری را به آتش بزند به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد. اضافه بر آن ماده ۶۷۷ این قانون مقرر می‌دارد که هر کس عمداً اشیاء منقول یا غیر منقول متعلق به دیگری را تخریب کند یا به هر نحو، کلاً یا بعضاً تلف نماید و از کار اندازد، به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد. کما اینکه مطابق قواعد مسئولیت مدنی، هر کس بدون مجوز قانونی به عمد یا در نتیجه بی احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتنی یا به هر حق دیگر که به موجب قانون برای افراد ایجاد شده، لطمه ای وارد کند که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود است.

مباحث تکمیلی جرم تخریب محیط زیست

با توجه به آنکه جرایم زیست محیطی علی‌الاصول در زمره‌ی جرایم مستوجب مجازات‌های تعزیری و بازدارنده قرار دارند (صرف نظر از مواردی که وقوع این بزه‌ها موقوف به قتل، نقص عضو و صدمات گوناگون جسمی و غیر آن می‌گردند که در این هنگام از جهت آثار حاصله و جرایم رخ داده و تابع مقررات قانونی خاص خود خواهند بود)، از نظر موضوعات چون شروع به جرم، شرکت در جرم، معاونت در جرم، تعدد و تکرار جرم مشمول قواعد و مقررات عمومی هستند که در مواد ۴۱ تا ۴۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ مطرح می‌باشد که در اینجا تنها به صورت کوتاه مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

شروع به جرم تخریب محیط زیست

با لحاظ منطوق ماده‌ی ۴۱ قانون مجازات اسلامی مشخص می‌گردد که مصادیق مختلف جرایم زیست محیطی از موضوع شروع برخورداری نیستند و تنها در موارد اندکی می‌توان از شروع به جرم در رهگذر این دسته از بزه‌ها سخن گفت. مانند شروع به جرم زیست محیطی آتش زدن اموال و منابع طبیعی، موضوع ماده‌ی ۶۷۵ قانون مجازات اسلامی که در تبصره‌ی ۲ آن مورد توجه واقع شده است؛ شروع به انجام اقداماتی چون تخریب، آتش زدن، از کار انداختن و یا هر نوع خرابکاری در وسایل و تأسیسات مورد استفاده عمومی مانند شبکه‌های آب و فاضلاب، نیروگاه‌های برق، و ... موضوع ماده‌ی ۶۸۷ که در تبصره‌ی ۲ این ماده آمده است و یا شروع به شکار که موضوع ماده‌ی ۱۵ قانون شکار و صید می‌باشد و به موجب مواد یاد شده شروع کننده‌ی به این جرایم قابل تعقیب و مجازات خواهد بود.

مباشرت در جرم تخریب محیط زیست

به موجب منطوق ماده‌ی ۴۲ قانون مجازات اسلامی، چنانچه کسی و با وجود آگاهی و اراده در انجام عملیات اجرایی جرم زیست محیطی مانند آلوده کردن آب، شکار، صید و ... با شخص یا اشخاصی مشارکت کند شریک در جرم واقع شده تلقی می‌گردد و مستند به ماده‌ی مرقوم و جرم مورد نظر قابل تعقیب و مجازات خواهد بود.

معاونت در جرم تخریب محیط زیست

بر اساس مصادیق تمثیلی که در ماده‌ی ۴۳ قانون مجازات اسلامی درباره‌ی معاونت در جرم آمده است و نیز تبصره‌ی یک آنکه از جمله‌ی شرایط تحقق این عنوان را وجود وحدت قصد میان معاون و مباشر جرم دانسته شده است؛ مشخص می‌گردد که این مقوله در رهگذر جرایم غیر عمدی قابل تصور نیست (هرچند به عقیده‌ی برخی معاونت در جرایم غیر عمدی نیز قابل پذیرش است و نگارنده به دلیل تعاقب اعمال کیفر نسبت به معاون، با این نظر مخالف است و آن را مردود می‌داند) و از آنجا که جرایم زیست محیطی در اغلب

موارد به صورت عمدی واقع می گردند؛ بنابراین در کنار موضوع مباشرت در وقوع این گونه جرایم، معاونت در آنها نیز مصداق خواهد یافت و مجازات مقرر قانونی درباره ی وی (معاون) اعمال خواهد شد.

تعدد جرم تخریب محیط زیست

تعدد مادی

گاهی یک اقدام آلاینده و مخرب می تواند دربرگیرنده ی عناوین گوناگون بزه زیست محیطی باشد مانند انباشتن زباله در معابر عمومی که از یک سو آلودگی ناشی از زباله تلقی می گردد و از سوی دیگر آلودگی ناشی از پسماندها، در این حالت آنچه تحقق یافته است تعدد معنوی است که با استناد به ماده ی ۴۶ قانون مجازات اسلامی و مراجعه به پاسخ کیفری رفتارهای مجرمانه یاد شده در قوانین مربوط، یعنی ماده ی ۳۱ اصلاحی مورخ ۱۳۸۳/۲/۱۹ قانون نحوه ی جلوگیری از آلودگی هوا با تعیین جزای نقدی از پانصد هزار ریال تا پنج میلیون ریال و ماده ی ۱۶ قانون مدیریت پسماندها با تعیین جزای نقدی از پانصد هزار ریال تا یکصد میلیون ریال (با توجه به اینکه پسماند عادی محسوب می شود) مشخص می گردد که باید مجازات اخیر درباره ی مرتکب آن اعمال گردد.

تعدد معنوی

در این قسم از تعدد، وقوع اعمال و رفتارهای مخرب و آلاینده ی زیست محیطی مشابه و یا گوناگون مورد نظر می باشد که براساس ماده ی ۴۷ قانون مجازات اسلامی و قوانین مربوط به آن رفتارها، مجازات مناسب قانونی تعیین و درباره ی مرتکب به مورد اجراء گذارده خواهد شد. مانند ارتکاب چند صید غیرمجاز و ممنوع و یا آتش زدن انبار یا کشتی همراه با صید غیرمجاز.

تکرار جرم تخریب محیط زیست

صرف نظر از بهره مندی از مقررات قانونی مربوط، موضوع تکرار جرم در این دسته از جرایم پیش بینی شده در زرادخانه کیفری ایران مانند موارد قبل از ضوابطی که در حقوق

جزای عمومی ایران و ماده‌ی ۴۸^{۵۱} قانون مجازات اسلامی مطرح شده است نیز برخوردار می‌باشد. به این ترتیب اگر کسی مرتکب یکی از جرایم زیست محیطی مانند آلوده کردن هوا و یا آب، شکار غیرمجاز، آتش زدن محصول زراعی، کشتن حیوان حلال گوشت متعلق به دیگری، خراب کردن باغ میوه یا نخلستان دیگری، و ... گردد پس از تحمل کیفر قانونی عمل ارتكابی، دگر بار مرتکب جرم شود کیفر پیش‌بینی شده درباره‌ی وی تشدید خواهد یافت.

این تشدید مجازات گاهی بدون تغییر در پاسخ کیفی بوده و تنها از طریق افزایش در میزان و مدت آن عمل می‌گردد مانند تکرار اقدامات آلاینده‌ی هوا توسط منابع تجاری و اماکن عمومی و منابع خانگی و متفرقه پیش‌بینی شده در قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا که در صورت تکرار به موجب مواد ۳۱ و ۳۲ اصلاحی آن قانون بر میزان جزای نقدی تعیین شده افزوده خواهد شد.

در مواردی نیز تشدید مجازات مرتکب به لحاظ تکرار جرم، در قالب افزوده شدن پاسخ دیگر جلوه‌گر می‌شود. یعنی علاوه بر پاسخ کیفی که در مرحله نخست تعیین شده است، مجرم به تحمل پاسخ کیفی دیگری نیز محکوم می‌گردد مانند افزوده شدن ابطال پروانه کسب به جزای نقدی (موضوع ماده‌ی ۵ لایحه قانونی مجازات صید غیرمجاز از دریای خزر و خلیج فارس) درباره‌ی اشخاصی که بدون داشتن پروانه مرتکب تکرار جرم عرضه، فروش و حمل و نگهداری ماهی‌ها و ... می‌شوند؛ افزوده شدن حبس تعزیری به جزای نقدی (موضوع بند دال ماده‌ی ۲۲ قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران) درباره‌ی کسانی که مرتکب تکرار جرم صید، عمل آوری، عرضه؛ فروش، حمل و نقل، نگهداری، صادرات و واردات، انواع ماهی‌های خاویاری و خاویار همچنین افزوده شدن حبس به جزای نقدی (موضوع مواد ۲۹ و ۳۰ اصلاحی قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا) درباره‌ی کسانی که جرایم موضوع ماده‌ی ۱۴، ۱۶ و ۱۸ قانون

^{۵۱}. و ماده ۴۸ مکرر.

یاد شده و نیز جلوگیری از فعالیت بازرسان سازمان حفاظت محیط زیست، عدم ارائه اسناد و مدارک لازم به ایشان و یا ارائه اسناد و مدارک خلاف واقع را به صورت تکراری مرتکب گردند.

مسئولیت در جرم تخریب

اصل بر این است که اشخاص را تنها به دلیل داشتن قصد مجرمانه نمی توان به کیفر رساند بلکه باید این اشخاص علاوه بر داشتن چنین قصدی از خود واکنش نیز نشان دهند. یعنی باید رفتاری از آنها سر بزند که قابل حس و لمس باشد و قانونگذار نیز در این رفتار را جرم تلقی کرده باشد. بنابراین تحقق جرم نیازمند یک نمود خارجی است و این نمود یا واکنش ممکن است مثبت و یا منفی باشد. به عبارت دیگر، فعل و یا ترک فعل باشد.

رکن مادی بیشتر جرایم رفتار مثبت مادی خارجی است و یعنی عملی که قانونگذار انجام آن را منع کرده است و در صورت ارتکاب، شخص مرتکب را مستحق مجازات دانسته است مانند قتل و سرقت.

گاهی نیز مقنن تکلیف و وظیفه‌ای را برای اشخاص معین کرده است که در صورت خودداری از انجام آن، آنان را مستحق مجازاتی می داند که در قانون پیش بینی کرده است، یعنی کیفر جرمی که ناشی از ترک فعل است.^{۵۲}

رکن مادی جرایم زیست محیطی نیز شامل هر دو شکل رفتار فیزیکی، یعنی فعل و ترک فعل است با این تفاوت که جرم زیست محیطی ناشی از ترک فعل بسیار اندک است و عنصر مادی بیشتر این جرایم ناشی از فعل است.

^{۵۲}. پرویز صانعی، پیشین، ص ۲۵۳؛ عبدالحسین علی آبادی، پیشین، ص ۵۶؛ هوشنگ شامبیاتی، پیشین، ص

۳۵۲، ح سمیعی، پیشین، ص ۳۸.

راهکارهای جلوگیری از تهدیدات زیست محیطی عامل حقوقی

سازمان حفاظت محیط زیست به موجب ماده ۱ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، سازمانی است وابسته به ریاست جمهوری و دارای شخصیت حقوقی و استقلال مالی در زیر نظر شورای عالی حفاظت محیط زیست انجام وظیفه می‌کند و این نگرش هر چند که در بدو امر موقعیتی مهم برای سازمان حفاظت محیط زیست جلوه می‌کند ولی در نگاهی دقیق جایگاه حقوقی متناسب برای مدیریت قوی و یکپارچه برای حفاظت محیط زیست ایران را نشان نمی‌دهد. زیرا هر چند که سازمان حفاظت محیط زیست زیر نظر معادن رئیس جمهور اداره می‌شود و رئیس سازمان محیط زیست یکی از معاونان رئیس جمهور است و در نگاه اول سمت معاون رئیس جمهور از وزیر بالاتر است ولی وزارت خانه‌ها که زیر نظر وزیر اداره می‌شوند.

و هر چند که از نظر جایگاه پائین تر از معادن رئیس جمهور باشند. زیرا اولاً وزارت خانه‌ها علاوه بر جایگاه حقوقی در سلسله مراتب اداری جایگاه اجتماعی و سیاسی بالایی دارند و می‌توانند با اتکا بر این، برنامه‌های اجرایی خویش را به پیش ببرند حال آنکه سازمان حفاظت محیط زیست عموماً و به ویژه از سوی طرفداران توسعه اقتصادی کشور به عنوان یک نهاد مزاحم نگریسته می‌شود و ثانیاً در وزارت خانه وزیر می‌تواند شخصاً اقدام به وضع آیین‌نامه کند ولی رئیس سازمان حفاظت محیط زیست نمی‌تواند شخصاً اقدام به وضع آیین‌نامه کند و تنها حق ارسال پیشنهادهای قانونی به هیئت دولت را دارد. که در عمل این پیشنهادهای قانونی نیز در تصویب به مشکل مواجه می‌باشند زیرا رئیس سازمان حفاظت محیط زیست هر چند که معاون رئیس جمهوری است ولی در جلسات صرفاً به عنوان ناظر حاضر شده و از حق رای برخوردار نمی‌باشد و با توجه به اولویت کاری هیئت وزیران که رسیدگی به مسائل مهم اقتصادی است که این موضوع امکان دارد که فرصت کافی برای بررسی لوایح پیشنهادی سازمان محیط زیست را که به نوعی در مقابل توسعه اقتصادی قرار می‌گیرند را نداشته باشند.

موضوع دیگری که مطرح است این است که شخص وزیر توسط مجلس انتخاب شده و با توجه به حساسیت‌های سیاسی و اجتماعی و اقتصادی که برای وزارت خانه به وجود می‌آید سعی می‌کند وظایف خویش را به نحو احسن انجام دهد تا در مقابل نظارت مجلس و افکار عمومی مشکلی نداشته باشد.

ولی این مساله در مورد محیط زیست وجود ندارد زیرا اولاً رئیس حفاظت محیط زیست به وسیله رئیس جمهور انتخاب شده و تنها در عمل در مقابل وی پاسخگو است و ثانیاً برای مسایلی که در قبال سازمان حفاظت محیط زیست به وجود می‌آید مستقیماً در مقابل مجلس پاسخگو نیست و نظارت افکار عمومی نیز دارای راهکار قانونی نبوده و نظارت مستقیم نیست و این مساله باعث می‌شود که کارکرد وزارت خانه‌ها در مقایسه با سازمان حفاظت محیط زیست در انجام وظیفه محوله بیشتر باشد. ۵۳

عامل اقتصادی

منابع طبیعی از ثروتهای گرانبهای هر سرزمینی است. در کشورهای گوناگون تلاش شده است تا به روشهای گوناگون، ارزش این منابع در حسابهای ملی برآورد شود. برداشتها و تعریفهای متفاوتی از منابع طبیعی وجود دارد. منابع طبیعی را مجموعه‌های از مواهب و ثروتهای خدادادی که به صورت رایگان در اختیار بشر قرار گرفته و آدمی از آن برای تأمین مایحتاج خود بهره می‌گیرد، دانسته، آنرا بهمواد و موجودات زنده‌های که بهطور طبیعی بهوجود آمده، انسان در پیدایش آن دخالتی نداشته و در صورت استفاده درست هیچگاه به پایان نخواهد رسید. ۵۴

منابع طبیعی به طور اعم و جنگلها و مراتع به طور اخص، در ادبیات توسعه در روزگار ما، بستریات و توسعه پایدار محسوب شده، نقش بیدیلی در حفظ منابع پایهی آب، خاک و

۵۳ - پیشین ص ۱۵۰.

۵۴ - ایرانزاد پاریزی، ۲۰۰۲.

گیاه، در بهبود شرایط اکولوژیکی و ارائه خدمات زیستمحیطی و در تولید و تامین علوفه برای احشام، به عهده دارند.

زندگی جانداران اعم از انسان و یا سایر موجودات، به منابع طبیعی وابسته بوده، همه جانداران با عرصه های طبیعی پیوندی ناگسستنی و دیرینه دارند. بدیهی است اگر از این نعمات خدادای بهطرز بهینه و به عبارت روشنتر، بهشکلی کاملاً علمی بهره‌گیری نشود، پیش از آنکه تصور کنیم که به دیگران آسیبی می رسد، این انسان است که بیشترین لطمه را میبیند.

فهرست منابع

الف) کتب

۱. قرآن کریم
۲. آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، تهران، انتشارات سمت، چاپ ۵، ۱۳۸۰
۳. آخوندی، محمود، آیین دادرسی، جلد ۲، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ ۳، زمستان ۱۳۷۲
۴. اردبیلی، محمدعلی، حقوق جزای عمومی، تهران، چاپ ۲۷، نشر میزان، زمستان ۱۳۹۰
۵. بخاری، محمدابن اسماعیل، صحیح بخاری، بیروت، انتشارات دارالفکر، ۱۴۰۱
۶. غلامی، حسین، تکرار جرم، تهران، چاپ اول، نشر میزان، ۱۳۸۲
۷. فیروزی، مهدی، حق بر محیط زیست، انتشارات جهاد دانشگاهی ۱۳۸۴
۸. قاسمی، ناصر، حقوق کیفری محیط زیست، ویرایش سوم، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۱
۹. قاسمی، ناصر، مجموعه قوانین و مقررات محیط زیست ایران، چاپ دوم، انتشارات بهنامی، ۱۳۹۰
۱۰. مجموعه قوانین و مقررات حفاظت محیط زیست ایران، تهران، دفتر حقوقی وامور مجلس، ۱۳۸۳، انتشارات سازمان محیط زیست

ب) مقالات

۱. ابراهیمی رستاقی، مرتضی «مجموعه مقالات اولین همایش ملی بررسی تهدیدات و عوامل تخریب تنوع زیستی در منطقه زاگرس مرکزی» دانشگاه صنعتی

اصفهان، ۱۳۸۹

۲. اکبری، طیه «حفظ محیط زیست از دید قران و روایات» مجله نامه الهیات شماره ۵ سال دوم زمستان ۱۳۷۸
۳. انصاری، ناصر اخلاقی سید جعفر- فیاضی محمد «نقش عوامل قانونی و تشکیلاتی مدیریت منابع و گروه های اجتماعی در تخریب منابع طبیعی تجدید پذیر» مجله علمی پژوهشی مرتع- سال اول شماره ۴- زمستان ۱۳۸۶
۴. انصاری، ناصر- اخلاقی شال، سید جعفر، « بررسی تطبیقی نگرش بهره برداران و کارشناسان پیرامون عوامل موثر در تخریب منابع طبیعی کشور» مجله علمی پژوهشی مرتع، سال سوم، شماره ۳، ۱۳۸۸
۵. انصاری، ناصر- اخلاقی شال، سید جعفر- قاسمی، محمد حسن «عوامل اجتماعی اقتصادی موثر در تخریب منابع طبیعی کشور و سهم آنها در تخریب» فصلنامه علمی- پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، شماره ۱۵، سال ۱۳۸۷
۶. جوادی آملی، عبدا... «فرهنگ زیست محیطی با مقام جانشینی خدا آمیخته است» در همایش بین المللی محیط زیست دین و فرهنگ)) ۱۳۸۰
۷. رود گرمی، پژمان- انصاری، ناصر- فراهانی، ابراهیم «بررسی عوامل اجتماعی اقتصادی موثر در تخریب منابع طبیعی استان تهران» فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات مرتع و بیابان ایران، جلد ۱۸، شماره ۱، سال ۱۳۹۰
۸. عبد الهی، محسن- فریادی، مسعود، «چالشهای حقوقی سازمان حفاظت محیط زیست ایران» علوم محیطی، ۱۴، تابستان ۱۳۸۹
۹. قاسمی، ناصر، « نگرش حقوق کیفری ایران درباره بزه آلودگی هوا» فصلنامه دیدگاه های حقوق قضایی، سال ۱۳۸۰، شماره ۲۱ و ۲۲
۱۰. قاسمی، ناصر، « درآمدی بر جرایم زیست محیطی» فصلنامه دیدگاه های حقوق

قضایی ، سال ۱۳۸۴، شماره ۳۴ و ۳۵

۱۱. قاسمی، ناصر ، « مبانی تحقق جرایم زیست محیطی » فصلنامه دیدگاه های حقوق

قضایی ، سال ۱۳۸۵، شماره ۳۸ و ۳۹

۱۲. قاسمی، ناصر ، « مبانی تحقق جرایم زیست محیطی » فصلنامه دیدگاه های حقوق

قضایی ، سال ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶، شماره ۴۰ و ۴۱

۱۳. محقق داماد، سید مصطفی « مقاله الهیات محیط زیست» نامه فرهنگستان علوم،

شماره ۱۷

۱۴. نامه منتشره اعضای هیئت علمی دانشکده منابع طبیعی دانشگاه صنعتی اصفهان،

مجله منابع طبیعی، شماره ۷۳، سال نهم، آبان ۱۳۸۹ منتشر شد. در سایت نورمگز